

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

ZEKİ ARIKAN

ŞAP TİCARETİNDEN TUZ TİCARETİNE
FOÇA VE MİRASI

Izmir
AKDENİZ
Akademisi
İZMİR MEDITERRANEAN ACADEMY

İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ • İZMİR METROPOLİTAN MUNICIPALITY

ŞAP TİCARETİNDEN TUZ TİCARETİNE FOÇA VE MİRASI

Zeki Arıkan

İzmir, 2016

ŞAP TİCARETİNDEN TUZ TİCARETİNE FOÇA VE MİRASI

Zeki Arıkan

İzmir Büyükşehir Belediyesi Akdeniz Akademisi

Mehmet Ali Akman Mah. Mithatpaşa Cad. No: 1087, 35290 Konak-İzmir

Tel: 0232 293 46 13 Faks: 0232 293 46 10

Sertifika No: 22595

İzmir Akdeniz Akademisi Tarih Kitaplığı-2

Genel Yayın Yönetmeni

Ayşegül Sabuktay Aktaş

Yayın Koordinatörü

Ece Aytekin Bükür

Yayıma Hazırlayanlar

Ekrem Tükenmez

Ertekin Akpınar

Kapak ve Grafik Tasarım

Fatma Körk

Kapak Fotoğrafı

İzmir Büyükşehir Belediyesi Fotoğraf Arşivi

Fotoğraflar

Prof. Dr. Ömer Özyiğit

İzmir Büyükşehir Belediyesi Fotoğraf Arşivi

Baskı

Seta Matbaa Ofset ve Dijital Baskı Sistemleri

5601 Sk. No: 10 K:1 Çamdibi - Bornova / İZMİR

Tel: 0232 457 43 43 www.setadijital.com

Sertifika No: 18225

Birinci Baskı

Mart, 2016

Baskı Adedi

1000

ISBN: 978-975-18-0194-4

Bu kitap, İzmir Akdeniz Akademisi tarafından yayına hazırlanmış olup, İzmir Büyükşehir Belediyesi Belediyesi'nin ücretsiz kültür hizmetidir. İzmir Akdeniz Akademisi'nin, Bedelsiz Yayınıdır. Bütün hakları saklıdır. Kaynak gösterilmeden tanıtım için yayımlanacak yazılar dışında, İzmir Akdeniz Akademisi'nin yazılı izni alınmadan çoğaltılamaz.

www.izmeda.org

info@izmeda.org

Prof. Dr. Zeki Arıkan

1942 yılında Erzincan'ın İliç ilçesine bağlı Uluyamaç [Sergevil] köyünde doğdu. İlkokulu köyünde, lise öğrenimini İstanbul'da tamamladı. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi ve Yüksek Öğretmen Okulu çıkışlıdır [1966]. Doktorasını Fransa'da yaptı [1972]. 1979 yılında girdiği Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi'nde 1983 yılında doçent, 1989 yılında profesör oldu. 2009 yılında emekliye ayrıldı. Evli ve üç çocuk babasıdır.

Basılmış eserlerinden bazıları;

- XV-XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1988, İzmir
- Avrupa Tarihi XVIII. ve XIX. Yüzyıl, 2.-3. Cilt, Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, İzmir
- Mütareke ve İşgal Dönemi İzmir Basını [30 Ekim 1918-8 Eylül 1922]- Atatürk Araştırma Merkezi, 1989, Ankara
- Tarihimiz ve Cumhuriyet, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1997, İstanbul
- Ulusal Egemenliğe Giden Yol, Önel-Verlag Yayınevi, 2001, İstanbul
- İzmir Basımından Seçmeler 1872-1922 [I. Cilt], İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, 2002, İzmir
- Tarih Günlüğü, Arma Yayınları, 2002, İstanbul
- İzmir Basımından Seçmeler 1923-1938 [II. Cilt], İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, 2008, İzmir
- Tarih Gezintileri, Tarihçi Kitabevi Yayınları, 2011, İstanbul
- Haydarpaşa'dan İzmir'e Tarih Söyleşileri, Tarihçi Kitabevi Yayınları, 2013, İstanbul
- Bu Memleket Bizim, Tarihçi Kitabevi Yayınları, 2015, İstanbul

Yayına Hazırladıkları [Derleyen]

- Mütareke ve İşgal Anıları - Haydar Rüştü Öktem, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1991, Ankara
- Günlük 1950-1952, Orhan Burian, Yapı Kredi Yayınları, 2006, İstanbul
- Mektuplar, Orhan Burian, Yapı Kredi Yayınları, 2006, İstanbul
- Araştırmalar-İncelemeler, Orhan Burian, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, [İngilizce-Türkçe], 2003, İstanbul
- İttihat ve Terakki'de On Sene: İttihat ve Terakki Neydi?, 1. Cilt, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, 2006, İstanbul
- İttihat ve Terakki'de On Sene: İttihat ve Terakki'nin Sonu ve Memleket Haricindeki İttihatçılar - Münih Birgen 2. Cilt, Kitap Yayınevi, 2. Baskı, 2006, İstanbul

Editör

- XVIII. Yüzyıl Başından XX. Yüzyıla Kadar Türk Denizcilik Tarihi 2. Cilt [Lütfü Sancar'la], Türk Deniz Kuvvetleri Komutanlığı, 2009, İstanbul

*Foça Kent Duvarlarının genel görünümü
[İzmir Büyükşehir Belediyesi Fotoğraf Arşivi]*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	6
GİRİŞ	7
CENEVİZLİ'DEN OSMANLI'YA FOÇA LİMANI	9
Cenevizlilerin Foça'ya Yerleşmeleri	13
Foça Şapının Ceneviz'e Verilmesi	15
Ceneviz-Osmanlı İlişkisi	17
Eski ve Yeni Foça'nın Osmanlı Egemenliğine Geçmesi ve Sonuçları	17
Büyük Dönüşüm	21
Evliya Çelebi ve Foça	25
Tuz Ticareti	25
Foça'nın Mirası	28
Su Kemerleri	30
Yel Değirmenleri	31
Foça Osmanlı Mezarlığı	33
CAMİLER, MESCİTLER	38
Fatih Camii	38
Kayalar Camii	40
Hafız Süleyman Mescidi	41
Tuz Depoları	41
FOÇA KENT DUVARLARI'NIN YENİ YÜZÜ.....	43
SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA.....	60

ÖNSÖZ

Foça bir liman kenti olarak tarih boyunca Akdeniz'deki iktisadi ve toplumsal hayatın çok önemli bir parçası olmuş, onunla birlikte nefes alıp vermiştir. Antik Çağda Phokaialılar, Fransa ve İspanya'ya uzanarak kentler kurmuşlardır. XI. yüzyılda tüccarlar Foça'yı, Bizans İmparatorluğu'nun Doğu Akdeniz ticaretinde en işlek limanlarından biri haline getirmişlerdir. XIII. yüzyılda Foça'yı yönetmeye başlayan Cenevizliler, bölgede üretilen ve dönemin tekstil üretiminde vazgeçilmez yeri olan şap madenin Akdeniz'de ticaretini gerçekleştirmişlerdir. XV-XVI. yüzyıllar, Akdeniz ticaretinin en kıymetli ürünlerinden biri olan balıkçılık ve zeytinciliğin vazgeçilmez ürünü olup gıdaların korunmasında yaygın kullanılan tuzun üretimi ve ticaretinde Foça ve ardülkesi yakın zamanlara kadar Batı Anadolu'nun merkezidir. XVI. yüzyılla birlikte artan nüfus ve büyüyen kentlerin iâşesinin temeli olan buğdayın ticaretinde Foçalı tüccarlar, İstanbul dışında Akdeniz'deki diğer cazip piyasa fırsatlarını da değerlendirme arayışındadırlar. Foça ve ardülkesindeki üreticiler, XVII. yüzyılda İstanbul'da sarayın kuru üzüm ihtiyacının önemli bir bölümünde söz sahibidirler. XV. yüzyıldan XIX. yüzyıla Ege coğrafyasındaki ve özellikle İstanbul'daki değirmenlerin ihtiyacı olan değirmen taşları büyük ölçüde Foçalı ustaların eseridir.

Foça, XVI. yüzyıl başına kadar İzmir, Urla, Çeşme, Seferihisar ve Kuşadası gibi limanlar arasında hem nüfus, hem de iktisadi faaliyet açısından pek geride kalmadığı gibi çoğu zaman ön plana da çıkmaktaydı. İzmir'in, XVII. yüzyılda giderek Doğu Akdeniz'in en önemli ihracat limanı olması Foça'nın yükünü hafifletmiş olsa da tamamen ortadan kaldırmamıştır. Foça ve Foçalıların tarihi, Akdeniz tarihinin aynası olmaya devam etmiştir.

Prof. Dr. Zeki Arıkan'ın uzun yıllardan bu yana devam ettirdiği titiz literatür ve arşiv araştırması bize Foça'nın, Akdeniz'deki bu hikayesinin tüm ayrıntılarını veriyor, Foça'yı Akdeniz'le, Akdeniz'i Foça'yla düşünmemizi sağlıyor. Cenevizlilerden Osmanlılara kadar uzanan süreçte insanlar ve şeylerin hareketini anlatırken güncel arkeolojik kazıların ortaya çıkardığı yeni bilgileri kendi araştırmasıyla harmanlayıp bize sunuyor. Foça'daki iktisadi ve toplumsal hayatın yansımalarını oluşturan mimari mirası, kent duvarları, su kemeri, yel değirmenleri, tuz depoları, mezarlık, cami, mescit incelikli araştırmasıyla kayda geçiriyor. İzmir'in, Akdeniz'e uzanan başka bir yüzünün tarihsel gelişimini görmek, Akdeniz'in hikayesini yeniden, bu defa Foça üzerinden düşünmek için bu kitap bizlere önemli bir fırsat sunuyor...

Doç. Dr. Alp Yücel Kaya

GİRİŞ

Foça, yurdumuzun en çekici, tarihi ve turistik yerlerinden biridir. Geçmişin büyük bir kültür mirasıyla yüklüdür. Denizcilik, gemicilik ve ticarete çok ileri giden Foçalılar, Akdeniz'in batısına kadar açılarak Marsilya başta olmak üzere birçok kentleri kurmuşlar; Karadeniz'e çıkarak burada koloniler çağını başlatmışlardır. İyonyalı filozof ve bilim adamları dünyayı anlama ve algılama yolunda çok büyük buluşlara imza attılar. Özgür düşüncesi savunan bu insanlar, Batı uygarlığının kurucuları oldular.

Foça'ya ilk kez, Kazı Başkanı Prof. Dr. Ömer Özyiğit'in çağrısı üzerine gittim. Kalesi, denizi, Liman Kutsal Alanı ve Athena Tapınağı beni büyüledi. Foça'dan bir daha kopamadım. Her yaz Foça'nın yolunu tuttum. Foça Osmanlı Mezarlığı'nda çalıştım. Arşive girdim. Foça üzerine yığınla malzeme topladım. Çalışmalarım, bir kitaba dönüştü. Basılmayı bekliyor. 2008 yılında Paris'te basılan, *Foça 1913-1920 Félix Sartiaux'nun Tanıklığı* kitabını getirttim. Görsel malzemenin zenginliği yanında yazarın ifadesini de şairane buldum. Foça üzerine konuşmalar yaptım, birkaç yazı yazdım.

Şap Ticaretinden Tuz Ticaretine Foça ve Mirası başlıklı bu küçük kitabım, İzmir Akdeniz Akademisi'nde verilen bir konferansın ürünüdür. XIII. yüzyıl sonlarından XV. yüzyıl ortalarına kadar Foça, Ceneviz kolonisiydi ve Avrupa'ya giden şapı ürettiyordu. XIX. yüzyıldan başlayarak, XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar da Foça, tuz üretiminin önemli bir çıkış kapısıydı. İzmir Akdeniz Akademisi, bu konferansımı basılmaya değer bulduğu için çok mutlu oldum. Konferans metnine, *Foça Kent Duvarları'nın Yeni Yüzü* yazımı ve seçilmiş bir bibliyografyayı eklemeyi uygun buldum. Emegi geçenleri minnet ve şükranla anıyorum. Restorasyon konusunda son yıllarda gösterdiği büyük atılım Foça'nın, UNESCO tarafından, 'Dünya Kültür Mirası Geçici Listesi'ne aday gösterilmesini sağladı. Bundan hepimiz onur duyduk.

İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı Sayın Aziz Kocaoglu, öteden beri Foça kazılarına büyük bir ilgi duydu. Foça'yı defalarca ziyaret etti. Restore edilen Foça Kent Duvarları'nın açılışına katılarak hepimizi onurlandırdı. Foça Belediye Başkanı Gökhan Demirağ, bu kazılara her zaman yakın bir ilgi gösterdi.

Foça'nın baharını, yazını, güzünü, kışını yaşadım. Pazarında dolaştım, denizinde yüzdüm. Kazıya gelen arkeoloji öğrencileriyle iletişim kurdum. Prof. Dr. Ömer Özyiğit ve eşi Suzan Özyiğit'le saatlerce söyleştik.

Arkeolog Muammer Demren, Yüksek Mühendis Ercüment Kuyumcu, doktora öğrencisi Sabri Arıcı, Yrd. Doç. Dr. Emre Okan, İlknur Kurum, Dr. Sami Sert ve Volkan Sucukçu'nun arkadaşlıklarını ve dostluklarını unutamam. Unutamadığım Foçalılardan, Avni Arbaş [1919-2003] ve Ferit Oğuz Bayır'ı [1899-1998] ne yazık ki sonsuzluğa uğurlamış bulunuyoruz.

Bu kitapçığı hazırlarken, İzmir Akdeniz Akademisi'nden Dr. Ayşegül Sabuktay ve Ece Aytekin Bük'er'in destek ve yardımlarına teşekkürler. Kitabın görsel malzemesini için, Prof. Dr. Ömer Özyiğ'ite teşekkür borçlu olduğumu belirtmeliyim.

Poligon-İzmir, 21 Kasım 2015

CENEVİZLİ'DEN OSMANLI'YA FOÇA LİMANI

Batı Anadolu yarımadası, Karadeniz ve Akdeniz kıyılarına göre oldukça farklı bir yapıdadır. Kıyıları girintili çıkıntılıdır. Körfezler ve bunların önlerine serpili adalar, bölgenin coğrafyasını belirler. Bu körfezler, verimli kıyı ovalarıyla çevrilmiştir. Akarsuların bol alüvyon getirdiği görülür. Bölgenin coğrafi özelliği, bu körfezlerin tarih boyunca önemli yerleşimlere sahne olması ve burada yaşayan insanların da erkenden denizle temasa geçmeleridir. Körfezde kurulan birçok yerleşim alanı, İzmir ve Foça örneklerinde olduğu gibi bugün de varlığını sürdürmektedir. Kimi yerleşim yerleri, akarsuların getirdiği bol alüvyon nedeniyle [Efesos ve Miletos örneklerinde olduğu gibi] kıyıda epeyce içeride kalmışlardır. Bugünkü Foça, İzmir Körfezi'nin kuzeye döndüğü kavisli limanın kenarında, deniz seviyesinden on iki metre yükseklikte bir alanda kurulmuştur. Kalenin yer aldığı dilin kuzeyi Küçük Deniz [Micros Lalos], güneyi Büyük Deniz [Megalos Lalos] olarak adlandırılmaktadır. İncir, Orak ve Fener adaları körfeze serpilmiş başlıca adalardır. Bu adaların hiçbirisi meskûn değildir. Ancak bunların tarihi dönemlerden kimi kalıntıları barındırdığına şüphe yoktur.

Prof. Dr. Asaf Koçman, Foça'nın olağanüstü konumu ve iklimini şöyle anlatır: *"Foça, İzmir Körfezi'yle daha kuzeydeki Çandarlı Körfezi arasında kalan son derece güvenli ve korunaklı bir koyun kıyıları üzerinde kurulmuştur. Burada Foça kent yerleşimi, yapısını volkanik kayaların oluşturduğu yüksek bir topografyayla çevrilidir. Dağ ve tepelerin yamaçları oldukça dik eğilimlerle yükselir. Taban arazisi, bu yamaçların eteği önünde dar bir şerit halinde kıyıyı kuşatır. Foça'nın iklim koşullarını, bütünüyle Doğu Akdeniz rejyonunda gelişen meteorolojik olaylara bağlı hava kütleleri ve cephe sistemleri düzenler. Kent ve çevresi üzerinde yıl içinde etkili olan hava olayları göz önünde bulundurulduğunda, ortak özellik olarak, Mayıs ayından Ekim ayına kadar süren ve yağış yetersizliğiyle beliren uzun ve kurak bir dönem egemendir. Buna karşılık Kasım'dan Nisan'a kadar olan dönemdeyse, düşen yağışlar toprakta nemliliği sağlamak ve dolayısıyla kuraklık çekilmemektedir. Yöredeki doğal bitki örtüsü, kıyıda itibaren kızılçamdır. Ancak tahripler nedeniyle bu doğal bitki örtüsü ortadan kalkmıştır."* Foça'da incir, üzüm ve nar bolca yetişmektedir.

Foça Limanı'nın, XVI. yüzyıl başlarında bize haritasıyla birlikte en iyi betimlemesini yapan Piri Reis'tir. Piri Reis, *"Osmanlı'dan önce Eski Foça'nın Ceneviz tüccarları için iyi bir ticaret limanı"* olduğunu söyler. Hatta kendi zamanında bile Ceneviz tüccarlarının Yeni Foça'da sakin olduklarını yazar. Piri Reis, limanın gemiler için yatmaya elverişli yerlerini sayar.

Demir atmaya elverişli yerlerini teker teker belirtir. Orak Adası'nın arasından gemi geçemez, sığdır. Büyük barçalar, Eski Foça'ya varacak olsalar, Hızır İlyas Adası'nın kible yönünden girip çıkarlar. Burası son derece derindir. Eski Foça'nın, Hüdayinabit Limanı, ulu barçaların girip çıkmasına çok uygundur. Yüz pare gemiyi barındırabilir. Büyük gemiler, kalenin önüne kadar varırlar. Adı geçen limanın, üç tarafı deryadır ve bir tarafı köydür. Piri Reis'in köy diye nitelediği yer, Foça Kalesi'dir.

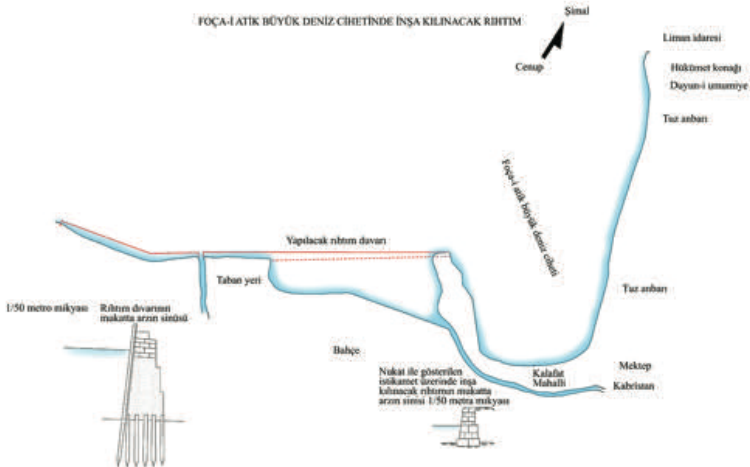
Piri Reis, Foça Limanı'nda diğer limanları da sayar. “*Mezkûr limanın ikinci bucağı, Tekir Bahçesi'dir. O bucak, sığdır. Kenara kayık varmaz.*” Adı geçen Tekir Bahçesi'nin gün batısı lodos tarafını dolaşınca, Deve Boynu denilen bir buruna ulaşılır. O burnun, kible tarafında bir bucak vardır. Poyrazlı günlerde gemiler yatar. Adı geçen bucağın, kible tarafında Keklik Limanı vardır. Limanın akışında Piri Reis, büyük Venedik kayalarından söz eder. Batı Anadolu'ya yerleşen Helenler içinde uzun deniz yolculuğuna çıkan Phokaialılardı. Elli kürekli, gemileriyle İspanya'ya kadar gitmişlerdir. MÖ 600 yıllarında Radonos Irmağı ağzında Massalia [Marsilya] kolonisini kuran Phokaialılar [Foça], Güney Fransadan İspanya'ya geçerek buralarda birtakım pazar yerleri kurmuşlardır. Foça Limanı, tarihin derinliklerinde Helenlerin yaptığı geniş bir kolonizasyon hareketinin merkezi olmuştur. Prof. Dr. Ömer Özyiğit'in burada yaptığı araştırmalarla Foça'nın bu sıradaki rolü, büyüklüğü ve sur duvarlarının genişliği hakkında önemli bilgiler vermektedir.

Ortaçağ'da Ege kıyıları, korsanlar için geniş bir etkinlik alanıydı. Özellikle Anadolu'nun girintili çıkıntılı kıyıları, korsanlara sayısız güvenceler sağlıyordu. Korsanlar için üs, sığınak ya da pazar yeri ödevi görüyordu. Hristiyanlar için Rodos, Thassos, Skyros, Skithios; Osmanlılar için de Foça, Seferihisar, Milet [Ege bölgesinde Büyük Menderes Nehrinin hemen ağzına yakın deniz kıyısında bir antik liman şehri], Antalya, Eğriboz [Ege Denizi'nde, Girit'ten sonra en büyük ada] önemliydi. Kimi korsan reisleri, gemileriyle anılır ve barındıkları yerler belgelerde dile getirilirdi. Korsanlar kimi zaman hükümetler tarafından desteklenir, kollanır ve korunurdu. Nicolas Vatin, bu konuda epeyce ayrıntılı bilgilere yer vermektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk denizcilerinin korsanlıktan geldiklerini unutmamak gerekir.

Venedik, X. yüzyıldan başlamak üzere Bizans İmparatorluğu'nun topraklarına yerleşmeye başlamış ve bunu kolaylaştıran birtakım anlaşmalar imzalamıştı. Bizans ordu ve donanmasında birçok Venedikli görev almıştı. Bunlardan bir kısmının da kentlere yerleşip ticaretle uğraştıklarından söz edilmektedir.

XI. yüzyıl, Türklerin Batı Akdeniz kıyılarına; Venedik, Ceneviz gibi İtalyan Cumhuriyetleri'nin de Doğu Akdeniz kıyılarına doğru yayıldıkları dönemdir. Haçlılara Antakya, Maraş ve Suriye'ye yerleşiyorlardı. Bu dönemde, Doğu-Batı uluslarının, ilk kez geniş ölçüde karşılaştıklarını görüyoruz. İtalyan Cumhuriyetleri, bir yandan Haçlılara lojistik destek sağlıyor öte yandan da Bizans topraklarına ve Suriye'ye yerleşmeye çalışıyordu. Venedik, 1082 antlaşmasıyla Bizans İmparatorluğu'ndan inanılmayacak kadar büyük ayrıcalıklar elde etmişti. Venedik, bu geniş antlaşmayla Bizans topraklarında, Levante'de başta Amalfililer ve Pizalılar olmak üzere bütün rakiplerinden üstün bir duruma geçmiş, -Bizans Devleti Tarihi yazarı- Georg Ostrogorsky'nin deyiimiyle, *"Doğuda sömürge imparatorluğunun temelleri atılmıştı."*

Değişik etnik kökenli Batılılar, Frenkler, İtalyanlar, hatta Kuzey Avrupalılar bile Doğu'da önce imparatorluk ordusunda asker olarak göründüler. Sonra tüccar olarak ortaya çıktılar. Tüccarlar, özellikle limanlara yerleştiler. Yerleştikleri yerlerde, Bizans imparatorlarının sağladıkları ayrıcalıklardan yararlanıyorlardı. Bunların yerleştikleri yerler arasında Foça, Sakız, Efes, Antalya, Strobilos [Bodrum Aspat mevkiinde yer alan Ortaçağ kenti] daha sonra İzmir ve Anaia [Kadıkalesi] sayılabilir.

Foça, İstanbul'la Doğu Akdeniz arasında ticari gemilerin işleminde Edremit, Sakız, Efes vb. ile oldukça işlek bir liman ödevi görüyordu. Foça, özellikle XI. yüzyılın sonlarından itibaren, imparatorluğun en önemli limanlarından biri haline gelmişti.

Foça, Batı Anadolu'da geniş bir bölgeyle kolayca iletişim içinde bulunuyordu. Bergama'dan gelen bir yol, Kyme'den [İzmir'in, Aliğa ilçesi yakınlarında bulunan Antik kent], Foça'ya inerken Manisa üzerinden de Sart'a [Manisa'nın Salihli ilçesine bağlı bir belde] ulaşıyordu. Buradan da kolayca doğuda Alaşehir'e, güneyde Efes ve Milet'e varıyordu. Kaldı ki Foça, Manisa ve Spil'le birlikte, X. yüzyılda üç piskoposluk merkezinden bir olarak İzmir'e bağlıydı. 1374 tarihli bir belge de, bu bağımlılığı doğrulamaktadır.

Piri Reis'in Foça Haritası

Cenevizlilerin Foça'ya Yerleşmeleri

Ceneviz, çok erken dönemde denize açıldı. Ekonomisi kapitalizme erken bir dönemde girdi. Haçlı Seferleri'ne katıldı. Bu, Ceneviz ticareti için önemliydi. Suriye'de ayrıcalıklar elde etti ve Suriye kıyılarında koloniler kurdu. Cumhuriyet'in yurttaşları için ticari gelişme her şeyden önemliydi. Onlar buraya tezgâhları ve bankalarıyla yerleştiler. Ceneviz, aynı tarihlerde Marsilya ve Montpellier pazarlarına da girdiler. Ceneviz'in asıl ticari etkinlik alanı, Mısır ve Suriye'de yoğunlaşmıştı. XIII. yüzyılda Ceneviz; Trabzon, Küçük Ermenistan ve Kırım'a kadar geniş bir alanda ekonomik ve ticari ilişkiler kurmuş ve Moğollarla da işbirliği içine girmişti.

Cenevizlilerin Foça, Galata, Amasra, Doğu Akdeniz adaları ve Bodrum gibi yerlere yerleşmeleri de benzer bir süreci izlemiştir. Bu sürecin temelinde Nymphaion Antlaşması yatmaktadır. Antlaşma, İmparator Mihail Paleolog'la Ceneviz elçileri arasında 13 Mart 1261 tarihinde, bir dostluk ve ittifak antlaşması olarak imzalandı. Venedik'in rakibi Ceneviz'le yapılan bu antlaşmaya göre Cenevizliler, Venedik'e karşı imparatora silah yardımıda bulunacaklardı. Buna karşılık, bütün imparatorluk arazisinde geniş ayrıcalıklar ve vergi bağışıklığı elde ediyorlardı. Ticari üstünlük, artık Venedik'ten Ceneviz'e geçiyordu. Nymphaion Antlaşması'yla Cenevizlilere yalnız Konstantinopolis'te değil; Selanik, Edremit, İzmir, Girit, Negroponte [Eğriboz Adası], Sakız ve adalarda kendilerine ait diğer yerlerde semtler ve mülkler tahsis edilmişti.

Elbette İstanbul'un, Latinlerden geri alınması için Cenevizlilerin imparatorla birlikte savaşması öngörülüyordu. Cumhuriyet, imparatora yardım için elli gemi donatmayı kabul etmişti. Nitekim İstanbul geri alındığı takdirde, Cenevizlilere eskiden sahip oldukları haklardan başka Venediklilerin işgal ettikleri Santa Maria Kilisesi ve etrafındaki bütün evler, mezarlıklar geri verilecekti. Ancak bu maddelerdeki vaatlerin yerine getirilmesi, Ceneviz'in İstanbul'un zaptı için yeteri kadar kadirge vermesi ve yardım etmesi koşuluyla bağlanmıştı. İmparator 8. Mihail Paleolog, Venedik donanmasının Karadeniz'de bulunan Kefken Adası'ndaki kaleyi kuşatmak için İstanbul'dan ayrılmasından yararlanarak ani bir baskınla şehri, Temmuz 1261 tarihinde ele geçirdi. Ancak Ceneviz'in İstanbul'un geri alınması konusunda yaptığı yardım tartışılabilir. Paleolog'un başkente tantanalı bir şekilde yerleşmesinden sonra Venedikliler, istihkâmlarını Cenevizlilere teslim etmek için fazla nazlanmadı. Cenevizliler sevinç çığlıkları, borozan sesleri arasında bu kaleyi hemen yıktılar. Mihail, İstanbul dışında Cenevizlilerin İzmir'e de yerleşmesine izin verdi.

8. Mihail, 1264 yılında İstanbul'dan çıkartıp Marmara Ereğlisi'ne gönderdiği Ceneviz Kolonisi'nin 1267'de başkente dönmesine izin verirken onların şehrin dışında Galata'ya yerleşmesini uygun görmüştü. Galata, 1267 tarihinden sonra kesin olarak bir Ceneviz mahallesine dönüşmüştü. Aslında İstanbul'da ilk Ceneviz mahallesi, Komnenler zamanında 1155 yılında kurulmuştu. İmparator Manuel Komnenos, Cenevizli tüccarlara vergi indirimi sağlamış, onlar için gerekli olan malların satışına da izin vermişti. Ancak mahalle tahsisi, 1157 yılında kâğıt üzerinde görünmektedir. Nymphaion Antlaşması'ndan sonra Galata, giderek önem kazandı. Ortaçağın en önemli ekonomik, ticari ve kültürel kenti haline geldi.

Foça kent duvarlarının [Bizans, Ceneviz ve Osmanlı dönemleri] restorasyonunun son aşamasının havadan bir görünümü.

Foça Şapının Ceneviz'e Verilmesi

Bundan sonraki önemli bir aşama, Foça şapının Ceneviz'e verilmesidir. Şap, Ortaçağ'ın en önemli stratejik ürünlerinden birisidir. Anadolu, şap madeni bakımından oldukça zengindi. Şap, özellikle yün ve pamuk liflerinin ayrışmasını sağlıyor ve boyanın kumaşa sabitleşmesini mümkün kılıyordu. Şap ticareti, İngiltere'den Almanya'ya kadar çok geniş bir alanı ilgilendiriyordu. Anadolu'da; Şebinkarahisar [Colonna], Foça [Foglio] ve Gediz'de [Kadoi] şap madeni çıkıyordu. Dokumacılığın gelişmesiyle birlikte bu maddeye duyulan gereksinim daha da arttı. Anadolu'nun bu maden açısından ne kadar zengin olduğunu Batılılar biliyordu. Ceneviz ve Venedik, bu madenin tekeli elde etmek için uğraş veriyorlardı. Cenevizliler, sonrasında gözlerini adalara ve Küçük Asya kıyılarına çevirmişlerdi. Bizans tarihçisi Dukas'ın anlattığına göre 8. Mihail Paleolog, 1275 yılında Cenevizli Manuel Zaccaria ailesine Foça'nın zengin şap madenlerini dirlik olarak verdi. Dukas, şap madeninin oldukça basit yöntemlerle işlenecek duruma geldiğini yazar. Şap, ateşle temasa geçtiği zaman alev alır, suya konulduğu zaman kum haline gelir ve daha bir sürü işlemlerden geçtikten sonra işlenecek duruma gelir ve Avrupa'ya ihraç edilirdi.

Foça'ya yerleşen Zaccaria Ailesi, elli kişilik bir ekiple şap madenini çıkarmaya başladı. Manuel Zaccaria, 1288 tarihinde öldü ve yerine kardeşi Benedetto Zaccaria geçti [1288-1307]. Onun döneminde, şap üretimi olağanüstü bir artış gösterdi ve bu aile şap üretiminden efsanevi denecek kazançlar elde etti. Türkler, o tarihte, Akdeniz kıyıları için bir tehlike oluşturmuyordu. Foça'nın bir saldırıya uğramasından korkan Manuel Zaccaria, ikinci bir kalenin yapılmasını zorunlu gördü. Bu kale, Foça'nın yirmi kilometre kuzeyine yapıldı ve sağlam bir savunma hattı oluşturuldu. Aynı zamanda burada yeni şap yatakları bulundu ve işletmeye kondu. Bu yeni kasabaya, Yeni Foça [Foglia Nuova] adı verildi. Eski Foça'nın yaklaşık yirmi kilometre uzağında bulunan bu kalenin yapılması, şap üretimini daha da arttırdı. Dukas, burada bir evinin olduğunu yazar. Yeni Foça'daki ocakların işletilmesinin, Pera'da bulunan kumaş endüstrisinin gelişmesine önemli bir katkısı oldu. Toscana ve Lombardiya pazarlarını da yine Foça şapı besliyordu. Fernand Braudel'in belirttiğine göre, *"Küçük Asya'da işlenen Foça şapının Akdeniz'e ulaşmasında, uzmanlaşmış gemiler kullanılıyordu."* Zaccaria Ailesi, uzun süre şap tekeli elinde tuttu fakat daha sonra bu ailenin tekeli kırıldı ve şap üretiminde yeni kapitalist yöntemler geçerli oldu. Şap, artık şirket şeklinde işletilmeye başlandı, Sakız'da Mahona [Maona] şirketine bağlı görülmektedir.

Sakız, aranan ürünler açısından oldukça zengin bir bölgeydi. Şarabı ve ender bulunan mermerleriyle Batılı tüccarları kendisine çekiyordu. Kaldı ki sakız, Ortaçağ'da çok aranan bir üründü ve bunun ticareti de o adada yapılıyordu. Cenevizliler, burada da bir saray, kilise, hamam, pazaryeri ve lojmanlar elde etmişlerdi, artık Sakız'da da Ceneviz egemenliği yerleşmeye başladı.

Ceneviz, iki Foça'nın dışında Sakız ve Midilli'yi de elinde tutuyordu, İzmir'e de sızmıştı. Bizans, bu zengin yerleri Ceneviz'e kaptırdığı için pişmanlık duyuyor ve söz konusu yerleri geri almak için uğraşıyordu. Türklerin baskısı da giderek artıyordu. III. Andronikos Paleolog Cenevizlilere karşı Saruhan Bey'den ve Aydınoğlu Umur Bey'den yardım istemişti. Androkinos, Türkler'den sağladığı yardımla Yeni Foça'yı geri almıştı. Ancak her iki Foça, Bizans egemenliği altında on yıl kalabildi [1336-1346].

Aydınoğlu Umur Bey döneminde [1334-1348] Türkler, çok geniş ölçüde Akdeniz işlerine karıştılar. Yukarı İzmir, 1319 tarihinden beri Aydınoğulları'nın elindeydi. Aşağı İzmir de alındı. Sakız, üzerinde egemenlik kuruldu. Umur Bey, Adalar denizine ve Yunanistan'a seferler yaptı. Kemre [Hexamilion] yanındaki karadan öbür tarafa aşır savaştı. Üç yüz gemiyle İstanbul önünden Karadeniz'e geçerek Kili'ye çıktı, Eflak'ı talan etti. Gazi Umur Paşa'nın Haçlılarla yaptığı savaş sırasında İzmir'i kuşatırken şehit düşmesi [Mayıs, 1348] beyliğin kuvvetten düşmesine ve dengelerin değişmesine yol açtı.

Foça kent duvarlarının restorasyon sonrası bir görünümü. Görülen kule Kanuni Sultan Süleyman'ın oğlu Saruhan Sancak Beyi Sultan Mustafa tarafından 1538 yılında yaptırılmıştır.

Ceneviz-Osmanlı İlişkisi

Ceneviz, Foça şapının güvenliğini sağlamak için çevredeki Türk beylerine vergi veriyordu. Nitekim İbn Battuta, Cenevizlilerin Saruhan Beyliği'ne yıllık vergi verdiklerini yazmaktadır. Osmanlılarla Türkiye'deki Ceneviz komünü arasındaki ilişkiler, ticari etkinliklere dayalı barış ve dostluk havası içinde başlamış ve öyle gelişmiştir. Hatta Ceneviz, Niğbolu Savaşı'na katılmamıştı. Kardeş kavgalarına son verip ülkenin talihini yenip güvenli bir limana götürebildiği için Çelebi Mehmet'e 'NUH' unvanını vermişlerdi. Osmanlı Devleti, yeni bir donanma kurmak gereğini duyunca en çok Cenevizliler'den teknik yardım sağlayabilmişti. Cüneyd, Çelebi Mehmet'in ilk yıllarında İzmir'i ele geçirmiş ve Sakız'daki Ceneviz kolonisiyle ilişkiye girmişti. Çelebi Mehmet, İzmir'i kuşattığı zaman Rodos Şövalyeleri, Sakız ve Midilli'deki Cenevizlilerle işbirliği yapmıştı.

Cenevizliler için önemli olan, Foça şapını rahatlıkla işletebilmektir. Nitekim Ankara Savaşı'ndan [1402] sonra Timur'a elçiler göndererek bağılıklarını sunmuşlardı. Dukas'ın anlattığına göre; Timur, elçileri kabul etmiş ve torununu da Foça'ya göndermişti. Foça ve Sakız Cenevizlilerle ilişkiler, Çelebi Mehmet'in İzmir'i almasından sonra yeniden canlılık kazandı. Fakat Venedik'in Kuzey Ege'de üstünlük kurmak için Osmanlılarla savaşa girişi ilişkileri zedelediysen de durum, savaştan sonra düzeldi. Sakız ve Foça Cenevizlilerine Osmanlı topraklarında yeniden serbest ticaret hakkı verildi. Bundan böyle Osmanlı hazinesine Sakız dört bin, Foça'ya yirmi bin altın ödeyecekti. Şehzade Mustafa İsyanı bastırıldı. Bu isyanın bastırılmasında, Cenevizlilerin büyük yardımı görüldü. Padişah II. Murat, Yanko Adorno'yu ödüllendirdi. Ona birtakım yeni haklar tanıdı. Taşıma ücreti olan, elli bin dukayı ödedikten sonra yirmi yedi bin altın tutarındaki vergi borcunu da bağışladı. Foça'nın, yirmi bin duka olan vergisini, dokuz bine indirdi.

Eski ve Yeni Foça'nın Osmanlı Egemenliğine Geçmesi ve Sonuçları

Midilli Prensi Dorinos, 1455 yılında öldü ve mirasını vekili Gateluzo Domenico'ya bıraktı. Domenico, hemen üç bin altın vergiyle birlikte tarihçi Dukas'ı, Fatih'e gönderdi. Ancak Fatih, Domenico'nun kendisinin gelmesini istedi. O da bunu kabul etti. Sakız'ın yeni hakimi Thassos [Taşöz Adası; Ege Denizi'nin kuzey kesiminde Yunanistan'a bağlı geniş ada] üzerindeki haklarından feragat ettiği gibi vergiyi de bin altın arttırarak, dört bin dukaya yükseltti. Padişah, Filibe'de bulunduğu zaman küçük bir donanma hazırladı ve Kaptan Yunus Paşa komutasında Gelibolu'dan yelken açtı. Gemiler yolda fırtınaya tutuldu ve ağır hasar gördü. Yirmi gemiden beşi battı, ikisi

karaya vurarak parçalandı. Kalan gemilerle Sakız önlerine geldi, oradan Midilli üzerine yürüdü. Seferin amacı, Kaptan Yunus Paşa'nın, rotayı şap madenleriyle ünlü Yeni Foça'ya çevirdiği zaman belli oldu. Oradaki âyan ve eşrafı çağırdı. Padişahın teslim olmaları gerektiğini bildiren buyruğunu okudu. Şehirdekiler hiçbir söz söylemeden şehri teslim ettiler. Şehir sakinleri arasından yalnızca Yeniçeri Ocağı için yüz çocuk seçildi. Osmanlı'nın bir komutanı Foça'da kaldı. 14 Kasım 1455 tarihinde, kaptan paşa tekrar Gelibolu'ya döndü ve 24 Kasım'da Eski Foça'nın üzerinde hilal taşıyan al renkli Osmanlı bayrağı dalgalanıyordu. *"Badehu Foça'ya giderek oranın ahvalini tanzim ettikten sonra oranın gençlerinden bir miktarını alarak Gelibolu'ya hareket etti."* Sartiaux, Foça'nın alınmasından sonra Fatih'in eski surları onarttığını yazar.

Asya'nın İyonya kıtasındaki atik ve cedit Foça şehirlerinin ahalisini de müstamer suretiyle aynı zamanda İstanbul'a nakl ve iskân etti. Her iki Foça, Osmanlı egemenliği altına girdiği zaman burada çıkan şapın önemi azalmıştı. Çünkü İspanya ve İtalya'da yeni şap yataklarının bulunması, Avrupa'yı oldukça rahatlatmıştı. Defter kayıtları, Osmanlıların bir süre daha buradaki şap ocaklarını işlettiğini ortaya koymaktadır. Fernand Braudel, *"1561 tarihinde dört yüz elli tonluk şap yüklü bir Marsilya kalyonunun İstanbul'dan yelken açarak Sakız'a vardığı"*ndan söz etmektedir. Bu, XVI. yüzyılın ortalarında bile Türkiye'den Avrupa'ya şap ihraç edildiği anlamına gelmektedir.

Gerek eski Foça gerek Yeni Foça Osmanlıların eline geçtiği zaman bi-rer küçük kasabadan başka bir şey değildi. Foça, Osmanlı yönetimine katıldığı zaman, alışıldığı üzere bir sayım yapılmış olması gerekir. Ancak bu sayım defteri bugün elimizde yoktur. Elimizde, 937/[1531] [TT 165, s.174-178] tarihli bir defter bulunmaktadır. Foça bu tarihlerde, Menemen kazasına bağlı bir kale olarak görülmektedir. Ancak yüzyılın ortalarına doğru eldeki veriler her iki Foça'dan da kaza olarak söz etmektedir. Her ne olursa olsun bu defter, her iki kasabanın nüfusu, başlıca gelir kaynakları hakkında ilgi çekici bilgiler vermektedir. Foça nüfusunun nerelerden gelip buraya yerleştikleri konusunda da ayrıntılara yer verilmiştir. Yine bu bağlamda Foça'daki gayrimüslimlerin durumu hakkında ilginç bilgilere ulaşabilmekteyiz.

Foça nüfusu, büyük ölçüde Tarhanyat [Menemen], Güzelhisar, Aydın'a bağlı köylerden gelip yerleşenlerden oluşmuştur. Kimileri de sürgün yöntemiyle gelmiştir. Foça'nın yerli halkının bir bölümü, fetihten sonra sürgün yoluyla İstanbul'a kaydırılmıştı. Bunu yukarıda gördüğümüz gibi Dukas'ın kayıtları doğrulamaktadır. Sürgün yöntemi, 'Bir iskân ve kolonizasyon'

yöntemi olarak çok geniş ölçüde uygulanıyordu. Rumeli'nin, adaların şenlendirilmesinde bu yöntem çok geniş ölçüde uygulanmıştır. Bu deftere göre, Eski Foça'nın yani Karaca Foça'nın nüfus durumu şöyledir:

Hane 207, müezzin 1, ehl-i berat, cemaat- hariç 29, cemaat-i yörükân 4; toplam 241.

Buna 122 hanelik gayrimüslim nüfusu eklersek toplam hane sayısı 363'ü bulmaktadır. Bu sayı genellikle kabul edildiği 5 katsayısıyla çarpılırsa 1815'i bulur ki bu da, Eski Foça'nın nüfusu hakkında kabataslak bir fikir vermektedir. Foça'daki gayrimüslimlerin belirli hizmetler karşılığında bir takım vergilerden bağışık tutuldukları görülmektedir:

“Cemaat-i zimmiyan-ı Karaca Foça tabi-i Menaman:

Mezburlar kale nöbetçiliğın edüb ve hisar burgazların ve su yolların arındırlarmış. Hizmetleri mukabelesinde timarları olmağın avarız vermezlermiş. Hane 86.

Zıkr olan esamiler sonradan gelmedir. Velakin hizmetlerinde kusurları yoktur. Sair nöbetçilerden ziyade [hizmet] ederler dediler, Hane 36.”

Her iki Foça da nüfus, yerleşim ve gayrimüslimlerin durumları bakımından önemli benzerlikler göstermektedir. Kısaca Yeni Foça'ya da göz atmak gerekir. Buradan kale olarak söz edilmektedir. Bu kasaba iki mahalleden oluşuyordu. Ayrıca bir de gayrimüslim cemaatı burada yaşıyordu. Kaledeki Camii Mahallesi: hane 40, ehl-i berat 1; iç kalede hane sayısı 96 idi ki bunların sürgün olarak buraya getirildiği kayıtlıdır. Müslümanların toplam hane sayısı 137, gayrimüslim hane sayısı 101'dir. Toplam nüfus 238 haneyi bulmaktadır. Buradaki gayrimüslimlerle ilgili şu kayıt dikkatimizi çekmektedir: *“Mezburun zimmiler taşra kalanın nöbetin bekleyüb ve vaki oldukça suyolların arıdub hizmetleri mukabelesinde ila yevmine haza avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olıgelmişler ve ellerinde hükümleri var.”*

Yeni Foça'da iki Müslüman mahallesinden birinin tamamen 'sürgün haneleri'nden oluşması dikkati çekiyor. Buradaki gayrimüslimlere, Eski Foça'da olduğu gibi kale nöbeti ve suyollarını temizleme hizmetleri yüklenmiş olması, üzerinde durulması gereken bir konudur. Buna karşılık hem avarızdan [Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'a kadar, savaş, doğal afetler gibi olağanüstü durumlarda toplanan vergi] ve hem de örfi vergilerden [Osmanlı İmparatorluğu vergi sisteminde, her bölgenin kendi gelenek ve göreneklerine göre farklı biçimlerde alınan vergi] bağışık tutulmuşlardır. Yüzyılın sonlarına doğru her iki Foça'nın da nüfusunda önemli bir artış olmuştur. Bu, XVI. yüzyıl boyunca Akdeniz ülkelerinde nüfusun sürekli artış gösterdiğini kabul eden Fernand Braudel ve Ömer Lütfi Barkan'ın tezlerini doğrulamaktadır.

Nefs-i Kal'a-i Karaca Foça

Mahalle- Cami	91 nefer
Cemaat haric ez defter	63 nefer
Mahal-i Yel Değirmeni	150 nefer
Cemaat hariç ez defter	117 nefer
Mahalle-i Hacı Ömer	7 nefer
Mahalle-i Yeniçeri	32 nefer
Cemaat hariç ez defter	27 nefer
Cemaat-i mustahfazan	87 nefer
TOPLAM	574 nefer

Bu sayıya, 123 gayrimüslim neferi de eklemek gerekir. O takdirde toplam nüfusun 697 neferi bulunduğu görülür. Buradaki nefer sözünü hane olarak değerlendirmek gerekir [TK 115, 990- 927]. Yine aynı deftere göre Yeni Foça'nın nüfusu da şudur:

Mahalle-i Kala-i Yenice Foça

Mahalle-i Cami	41 nefer
Cemaat hariç ez defter	12 nefer
Mahalle-i Kala-i Birun	41 nefer
Cemaat haric ez defter	20 nefer
Cemaat- i Mustahfazan	95 nefer
Cemaat haric ez defter	69 nefer
TOPLAM	278 nefer

Yeni Foça'daki zimmilerin sayısı, 139 neferdir. Bu sayıyı da eklersek toplam nüfusun 417 nefer olduğu görülür. Her iki Foça'da da kale muhafızlarının birbirine denk olduğu görülür. Dikkati çeken bir başka konu da her iki kasabanın asıl defterlerinde bulunmayan nüfusun sonradan gelip buraya yerleştiğidir. Bunlar defter dışı yani 'haric ez defter' olarak kaydedilmişlerdir. Her iki kasaba da büyük ölçüde kırsal bir niteliktedir. Bağcılık gelişmiştir. Halkın beslediği koyun ve keçilerden vergi alınmamaktadır. Foça'da, yirmi yedi değirmen vardır ki bunların on üçü yılda altı ay, on dördü de üç ay işliyordu. Kalelerin çevresinde ekim alanları yoktu. Bundan ötürü kasabaya gerekli olan hububat çevre kazalardan sağlanıyor ya da Rumeli'den geliyordu. Her iki Foça'nın şaphane reayasının ödedikleri vergiler, on bin akçayı buluyordu. Yine her iki Foça'nın yıllık gümrük gelirleri, yüz sekiz bin üç yüz otuz üç akçayı buluyordu.

Büyük Dönüşüm

Elde bulunan verilere göre Akdeniz'deki iskelelerin gümrük, dellaliye vb. resimleri iltizama veriliyordu. Buraları iltizama alan mültezim ya da amiller büyük ölçüde Müslümanlar yanında Hristiyanlardan seçiliyordu. Seyrek olarak Yahudilerden de seçiliyordu. Aralarında Bizans döneminin Manuel Paleolog, Paleolog Kandroz, Lefteri Galyanoz, Andre Halkokondil gibi ünlü aile adlarını taşıyan mültezimlere rastlanmaktadır. 1476 tarihinde Boğaz'daki Yoros Kalesi'nden [Yoros Kalesi, İstanbul'da Anadolukavağı sırtlarındaki Doğu Roma döneminden kalma kale] Çeşme'ye kadar olan iskelelerin gümrüğü bu kişilere iltizama verilmişti. Fatih döneminde İtalyanlar, özellikle Floransalılar, Foça'daki şap madenlerini iltizama almışlardı. Bunun dışında sabunhaneler, bakır madenleri ve darphaneler de iltizama veriliyordu.

Foça'nın, Osmanlı yönetimine katılmasıyla büyük bir dönüşüm gündeme geldi. Bu dönüşüm Foça Limanı'nın uluslararası niteliğini yitirmesiyle açıklanabilir. Daha önce Osmanlı yönetimi altına giren bütün limanlar ve iskeleler için de geçerlidir bu yeni durum. Bu limanlar artık büyük ölçüde İstanbul'u besleyen çıkış merkezleri haline gelmişlerdir. Yalnız İzmir, XVII. yüzyılın başından itibaren büyük bir Akdeniz limanı haline geldi. 1620 tarihinde, saray mutfağı için gerekli olan bin yedi yüz kantar kuru üzümün yedi yüz kantarı İzmir'den, beş yüz kantarı Nif'ten, beş yüz kantarı Menemen'den, yüz kantarı da Foça'dan sağlanmıştı. Foça ve Menemen üzümleri saray mutfağını besliyordu. Sakız, İzmir, Urla, Kuşadası, Balat, Foça, Sığacık vb. limanların gümrük resimleri birlikte toplanıyordu. Gümrük, 1604-1605 yılında 2.424.615; 1605-1606 yılında 2.442.601; 1606-1607 yılında da 2.344.698 akça olarak tahakkuk etmişti.

Foça, Ortaçağ'dan beri Akdeniz ülkelerinin büyük gereksinim duydukları buğday dış satımının ana iskelelerinden biriydi. Özellikle XIV. yüzyılda buğdayın daha çok Ayasuluğ, Balat ve Foça'dan ihraç edildiği bilinmektedir. XVI. yüzyılda İstanbul için gerekli olan buğdayın buraya naklinde Foça önemli bir rol oynuyordu. Ancak buradan hatta diğer limanlardan dışarıya buğday ve diğer bazı stratejik malların çıkması sık sık yasaklanıyordu.

Sözgelimi, "*Frenk taifesinden nice kâfirler*" buğday, koyun ve başka nesneler alıp gidiyor, bundan ötürü bu gibi malların iç piyasada sıkıntısı çekiliyordu. Zaman zaman yasaklama konusunda aralıksız buyruklar çıkarılıyordu. Söz gelimi bunlarda genellikle şu uyarılar yer alıyordu: "*İmdi deryaya ve küffar-ı haksara tereke vermeye emr-i şerifim yoktur.*" Bu yasaklamaların, İstanbul

için yaşamsal bir önem taşıyan buğdayın sağlanmasına yönelik önlemler olduğuna şüphe yoktur. Nitekim 1575-1576 tarihinde, Saruhan'dan zahire ihracı için görevlendirilen Hüsrev Çavuş'a gönderilen bir hükümde, İstanbul'da buğday sıkıntısı çekildiğinden söz ediliyor; hasarlardan, dirlik sahiplerinden ve başka yerlerden, kendi gereksinimleri dışındaki buğdayın kira davarlarına ve yollanan miri develere yüklenerek İzmir ve Foça iskelelerine gönderilmesi isteniyordu. Buğdayın satın alınması ve giderler için üç yüz akçanın gönderildiği de kaydedilmektedir.

Foça ve diğer çevre limanlardan çıkışı yasaklanan ürün yalnız buğday değildi. Zaman zaman Mısır'dan gelen gemiler, söz konusu limanlara yanaşarak pirinç ve kuru meyve alıyor ve bunları daha açıktaki 'küffar gemilerine' iletiyorlardı. Aynı şekilde İzmir ve Foça'da hasıl olan kuru meyveyi madrabazlar alıyor stok yapıyor böylece sıkıntıya yol açıyorlardı.

Gönderilen hükümlerde bütün mahzenlerin açtırılıp saklanan kuru meyveye el konulması ve bu meyvelerin İstanbul'a gönderilmesi emrediliyordu. Yine Foça Limanı'ndan sahtiyan, meşin, balmumu gibi ihracı yasak olan metanın çıkışı da yasaklanmaktaydı. Ancak bütün bu yasaklamalara, buyruklara karşın Frenk gemilerinin Foça Limanı'na girip çıkmalarının önü alınamıyordu.

XVI. yüzyılda bütün Türkiye'yi sarsan Celali Olayları, Foça'da da etkili oldu. Yol kesmek, adam öldürmek, ev basmak gibi olaylar her iki Foça'da da görülmüyordu. Olayların merkezi büyük ölçüde Saruhan'dı. Bu huzursuzluklardan, Foça da etkilendi.

992/[1582] yılında çıkan ve Foça'ya gönderilen hükümlerden anlaşıldığına göre '*Bazı Nasara ve Yahudi taifesi*' ellerinde fiçılarla buralardaki bağlara girerek üzümleri topluyor, şarap yapıyor ve bunu perakende olarak satıyorlardı. Bunun bir sonucu olarak kuru üzüm, turşu, pekmez elde edilmesinde sıkıntı çekiliyordu. Hükümetin, bunun önüne geçmek için fiçılara el konulmasını emrettiğini ve şarap yapılmasına izin verilmemesi gerektiği [*bağların üzümün hamr ettürmeyüp*] üzerinde durulmaktadır.

XVII. yüzyılda Osmanlı-Venedik savaşı dolayısıyla Doğu Akdeniz dünyası yeniden hareketlendi. Foça ön plana çıktı. Foça önlerinde Osmanlı donanması baskına uğrayıp epeyce kayıp verdi. Osmanlı kaynaklarında *Burc-ı Cedit* denilen körfezin ağzındaki kalenin inşası bu dönemde yeni bir tehlikeye karşı yapılmıştır.

Burc-ı Cedit bugün tamamen harap bir haldedir. Foça Kalesi, zaman zaman vuku bulan depremlerden büyük zarar gördü. Fakat kale ve surlar her seferinde onarıldı. Bugün, Foça surları üzerinde araştırmalar yapan arkeolog Prof. Dr. Ömer Özyiğit, bu onarımların tarihini kronolojik olarak belirlemiştir. Ayakta kalan surlar üzerinde geniş bir onarım çalışması yürütülmektedir.

Son olarak üzerinde duracağımız ayrıntı, Foça rıhtımının inşaa edilmesidir. Bu konuda Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki belgeler epeyce kabarık bir dosya oluşturmaktadır. Bu konudaki yazışmalardan birini buraya alıyoruz. Aydın vilayetinden Dahiliye Nezareti'ne gönderilen tezkere, sorunu bütünüyle ortaya koymakta ve Foça Limanı'na niçin bir rıhtım yapılması gerektiğini açıkça ortaya koymaktadır:

*“Dahiliye Nezaret-i Celilesine
Devletlü Efendim Hazretleri*

Foça-i Atik limanının Büyük Deniz Sahiline munsab olan sel mecralarının kum ve mil sevk ettikleri mevad limanın o tarafını günden güne imla etmekte olup bu gidişle ilerüde limanın büsbütün kapanması melhuz olduğu beyanıyla hem mazarrat-ı vakıa-i melhuzenin ref'i ve hem de kasabanın o cihetinin de kesb-i umran ve şeref eylemesi için mahal-i mezkura bir rıhtım inşasıyla sel mecralarının lüzum-ı ve işbu ameliyatın mütevakkıf olduğu

masrafın meydana gelecek yerlerin satılmasıyla hiçbir tarafa bar olmaksızın kabil-i tesviye idiği Foçateyn kazası kaymakamlığından evvel ve ahır işar bulunmuş ve geçende devren kaza-i mezkura vuku bulan azimet-i senaveride bu lüzum bizzat olunan muayeneden anlaşıldığı gibi kale derununda sakin ahali-i Müslime hanelerinin gayet zayk ve sık bulunmasından dolayı bunlardan arzu edenlere zikr olunan yerlerden münasip fiyatla hane ve dükkân mahalleri verilerek hem orasının da bir İslâm Mahallesi şekline konulması ve hem de bu münasebetle kale derunundaki meskenlerle sokaklarının hıfzısıh-haya muvafık bir suretle genişlettirilmesi lüzumu da tahakkuk etmekle icap eden harita ve keşifnamesi yaptırılarak inşasına lüzum görülen iki yüz metro tulünde bir rıhtımın elli yedi bin küsur kuruş ile vücuda geleceği ve işbu rıhtımın inşa ve icap eden mahallerin imlasıyla meydana çıkacak on sekiz bin arşun murabba mahallin beher arşunu beşer guruşa salıffüz zikr ahali-i müslimeden muhtaç olanlara esmanı maktan fûruhtu halinde doksan bin guruşa karib hasıl olacak bir meblağla gerek rıhtım inşasına ve gerek icap eden mahallerin imlasıyla mecralarının ıslahına muktezi meblağın husule geleceği anlaşılmış ve mahal-i mezkurun haritasıyla keşifnamesinin birer sureti lefen savb-ı vala-yı nezaretpenahilerine ibâs kılınmış olmağla bervech-i muharrer icabına müsaade-i aliye-i nezaretpenahileri sezavar buyrulmak babında emr ü irade hazret-i min lehül emrindir

Sa 310 14 Cemaziyelevvel 21 Teşrinisani 308=3 Aralık 1892

Aydın Valisi” mühür

Dosyada yer alan belgelerin özeti şudur: Eski Foça'nın, Büyük Deniz kıyısına akan sel yataklarının getirdiği kum ve mil gibi maddeler limanın o tarafını doldurmakta ve bu gidişle ileride büsbütün tamamen dolma tehlikesi baş göstermektedir. Hem bu tehlikenin önlenmesi hem de kasabanın o cihetinde geliştirilmesi [kesb-i umran ve şeref eylemesi] için burada bir rıhtım inşası zorunlu görülmektedir. Bu iş için gerekli masrafın, buradan elde edilecek yerlerin satılmasıyla sağlanacağı belirtilmekte ve sonuç olarak hiçbir tarafa yük olmayacağı dile getirilmektedir. Dört yüz altmış metrelik bir rıhtım inşası için satın alınması gereken malzeme: Yedi yüz on bin elli sekiz kuruştur. Buna yetmiş bir bin beş kuruş tutan diğer masraflar da eklenince toplam, yedi yüz seksen bir bin altmış üç kuruşu bulmaktadır.

Bu belgenin tarihi, 27 Temmuz 1308=1893'tür. Foça rıhtımı kısa sürede tamamlandı ve hizmete girdi. Rıhtım, uzun süre Düyun-ı Umumiye'ye terk edilen Ege Bölgesi'ndeki tuzlalardan gelen tuzların depolanıp ihraç edildiği bir çıkış kapısı oldu.

Evliya Çelebi ve Foça

Evliya Çelebi, 1671 yılında Batı Anadolu'dan başlayarak Akdeniz dünyasını gezdi ve Mısır'a kadar uzandı. Onun gezdiği yerler arasında, Foça Kalesi ve çevresi de vardır. Ona göre Foça, "*Ceneviz elinden Orhan Gazi fethidir.*" Evliya Çelebi, Foça Kalesi'nin sağlamlığını över. Venedik'in kaleye girdiğini yazar. Kale kapısını Venedikliler alıp gitmiştir. Evliya Çelebi, "kalenin tamirinde iki gün çalıştığını" yazar. Kalenin içinde iki yüz mamur hane-ler vardır, bunlar kiremitlidir. Kale dışında bağ ve bahçeler çoktur. Halkı bütün Cezayir esvabı giyerler, "*Seci ve Bahadır dilaverler ve yiğitler değildir.*" Kaleyi kafire verip bu kadar malın alınmasına fırsat verdikleri için Evliya Çelebi onlara kızar, "*eğer bunlar direnselerdi çevre köylerden ve Menemen'den yiğitler yetişirdi*" der. Foça'nın limanını, Evliya Çelebi över. Bundan sonra kible yönüne Menemen tuzlasına doğru gittiğini yazar.

Tuz Ticareti

Tuz, bütün canlılar için yaşamsal bir üründür. Bunun ötesinde çok geniş bir alanda da tüketilmektedir. Balıkçılık ve zeytincilikte kullanılan temel bir maddedir. Kimi hayvansal ürünlerin sebze ve meyvelerin korunmasında da kullanılmaktadır. XV.-XVI. yüzyıllarda tuz, bütün Akdeniz dünyasında buğday, baharat ve şap gibi stratejik bir ürün olarak değer taşımaktadır. Osmanlı İmparatorluğu coğrafyası tuz üretimi, dağıtımı ve nakliyesi açısından oldukça elverişlidir. Bu geniş ülkenin kıyılarında, bir kısım göllerinde ve yeraltı kaynaklarında tuz üretimi yapılmaktadır. Anadolu, Eflak, Transilvanya ve Ragusa [IX. yüzyılın başlarında bugünkü Hırvatistan'ın Dalmaçya kıyısındaki Dubrovnik şehrinde kurulmuş ve 1808 yılından Napoleon Bonaparte döneminde Fransız ordularınca zaptedilinceye dek Osmanlı Devleti'nin himayesinde hayatini sürdüren şehir devleti] gibi geniş bir alanda tuz elde edilebiliyordu. Tuzlaların işletilmesi, gerekli sermaye ve işçi temini, üretimin dağıtılması ve nakli gibi birtakım kurallara bağlanmıştı. Foça'da tuzla yoktur, ancak Foça'nın bağlı olduğu Menemen'de bir tuzla vardı. Bu tuzla, günümüzde 'Çamaltı Tuzlası' olarak bilinir. 'Saruhan Memlehası' ya da 'Tuzla-i Melemen' diye anılırdı. Bu tuzla, Gediz Nehri'nin İzmir Körfezi'ne ulaştığı deltanın kuzeyinde yer alır. İlk Osmanlı Kanunnameleri'nde buradan söz edildiğine göre tarihi oldukça gerilere giden bir tuzladır.

Menemen tuzlası 937/[1530] tarihinde, beş yüz kırk bin sekiz yüz seksen beş akçaya mukataaya verilmişti. Bu tutarın, XVI. yüzyıl boyunca değişmediği anlaşılmaktadır. Evliya Çelebi'nin verdiği beş yüz akça oldukça

düşük görülmektedir. Çelebi'ye göre, “*Cemii Germiyan ve Aydın ve Saruhan ve Karahisar vilayetlerine velhasıl yirmi dört sancak yire her sene nice kere yüz bin deve yüklü tuz bundan müstevli olup azim emanettir.*” Yine Evliya Çelebi, bu tuzlanın verimini belirtmek için, “*bu tuz içre her ne mahlûk düşse biemrillah tuz olur*” diyor.

Foça'nın giderek bir tuz depolama, işletme ve ihraç merkezi haline geldiği görülmektedir. Bozcaada kaymakamlığına yazılan bir yazıda, İmros Adası'nda bulunan memlehanın, “*Foça ve tevabii memlehası dâhilinde*” bulunduğu anlaşılmaktadır. Tuna sahilleri kasabalarına giden tuzun da Foça çıkışı olduğu anlaşılmaktadır. Yine 1271 [1854] tarihli bir belgeden anlaşıldığına göre İzmir ve Foça'ya bağlı tuzlara Ayvalık ve Cunda adasında bulunan tuzlar da dâhildi. Bu belgelerin gösterdiğine göre geniş bir alana yayılmış olan tuzlar “*Foça teyn memlehaları baş reisliği*” adı altında birleştirilmişti. Düyun-ı Umumiye yönetimi kurulmadan önce Foça tuzlarının yapılanması böyleydi. Düyun-ı Umumiye idaresine bırakılan gelir kaynakları arasında, tuz inhisarı başta geliyordu. Foça teyn [Eski ve Yeni Foça] kazası, Aydın vilayetinin İzmir sancağına bağlıydı. Foça'nın, on dört deniz mili güneyinde Gediz Nehri'nin ağızıyla İzmir arasındaki Çamaltı ve Ada yataklarında elli iki adet tuzla bulunuyordu. Bunlardan elde edilen gelir oldukça yüksekti. Vital Cuinet [Fransız coğrafyacı ve oryantalist.1833-96 yılları arasında yaşamış bir Fransız aydını. 1880-92 yılları arasında on iki yıl süreyle Düyun-ı Umumiye Meclisi İdaresi'nde Genel Sekreter olarak görev yapmış olup, *La Turquie d'Asie* adıyla bir kitap yayımlamıştır], Aydın vilayetine bağlı tuzların 1891-92 yılında yıllık üretiminin yetmiş altı bin iki yüz kilograma ulaştığını yazmaktadır. Aydın vilayeti salnameleri, her zaman vilayette tuz üretiminin olduğundan söz etmektedir. Ayrıca Foça'nın kuzeyindeki, Aliğa çiftliğinde de tuz üretimi yapılmaktaydı.

Tuzlardan develere yüklenen tuz, Foça iskelesine taşınırdı. Kemal Anadol, XIX. yüzyıl başlarında Foça ve çevresini anlatan *Büyük Ayrılık* kitabında, tuzun Foça'nın ve Aydın vilayetinin ekonomisindeki önemini belirtir ve Foça'ya taşınan tuzun güzergahları konusunda epeyce ayrıntıya yer verir.

Foça Limanı'nın tuz ticareti sayesinde epeyce hareketlendiği görülmektedir. Vital Cuinet, 13 Mart 1891 tarihinden, 28 Şubat 1892 tarihine kadar Foça Limanı'na çeşitli uluslara mensup pek çok geminin giriş çıkış yaptığını söz etmektedir. Tuz işletmeleri, tuzlardan Foça Limanı'na tuzun iletilmesi ve gemilere yüklenmesi geniş bir ekonomik örgütlenmeyi zorunlu kılıyordu. Foça'nın en önemli ihraç ürünü olan tuz, yerel halka önemli ölçüde iş

olanakları sağlıyordu. Tuz işçilerinin sayısı, bin beş yüz olarak verilmektedir. Tuzun, silolarda boşaltma ve yükleme hizmeti için gereken işleri yapacakların sayısı kimi zaman sekiz yüzü buluyordu. Foçalı Rum ve Türklerin mülkiyetinde bulunan elli ton taşıma kapasiteli ve her birinde on tayfanın toplam otuz üç teknenin personeli, üç yüz yirmi kişiyi buluyordu.

Sözün kisası; tuz, Foçalılar için yaşamsal bir değer taşıyordu. Foça Osmanlı Mezarlığı'nda bulunan birçok Foçalının mezar taşının tuzla ilgili olduğu belirtilmektedir. Foça'da Düyun-ı Umumiye'nin bir müdürlüğü vardı. Rıhtım üzerinde, tuz depoları da bulunuyordu. Foça rıhtımının yapılmasına esas olan planda, biri küçük deniz öteki büyük deniz yönünde, iki tuz deposu inşa edilmişti. Ancak Müjgan Bahtiyar Karatosun, bu depoların dört adet olduğunu yazar. Foça'nın, tuz ticaretinde oynadığı ekonomik rolü kanıtlayan bu depoların bugün yıkılmış olmaları büyük bir kayıptır. Düyun-ı Umumiye yönetimi kaldırılınca, Foça'nın tuz nakliyatındaki rolü değişti. Tuzun doğrudan doğruya Çamaltı'ndan gemilere yüklenmesi ilkesi benimsendi. Fakat bu iş pek sağlıklı değildi. Aşağıda Anadolu gazetesinden aldığımız bir haber, Düyun-ı Umumiye'den sonraki gelişmeleri açıklaması yönünden önemlidir.

"Foça'nın İhyası

Çamaltı Tuzlaları Foça'dan Yüklenecek

Anadolu 19 Haziran 1929, 4422

Foça'nın iktisadi vaziyetini yükseltecek iskele faaliyetlerini tezyit edecek mühim bir işe teşebbüs edilmiştir. Foça'da Çamlatı memlehasında her sene çıkarılan yüzbinlerce ton tuz bundan sonra Foça iskelesi vasıtasıyla ihraç edilecektir. Şimdiye kadar Çamaltı memlehasına yanaşan vapurlara irkabı suretiyle ihraç edilirdi. Havanın fırtınalı veya denizin dalgalı günlerde vapurlar yanaşamıyor ve ihracat yapılamıyordu. Şimdi bu mahsurun bertaraf edilmesine çalışılmaktadır. Foça'ya giden şehrimiz Tuz İnhisarı Başmüdürü bu husuta tetkikat yapmıştır. Foça'da mülga Duyun-u Umumiye idaresi zamanından kalma birçok binalar vardır. Çamaltı memlehasında elde edilen tuzlar bu binalarda depo edilir ve vaktiyle Foça iskelesinden ihraç edilirdi. Memlehaya yolun ve daima mahfuz ihracat sahibi bir limanı havi olan Foça vasıtasıyla tuzlaların sevk edilmesi metruk halde bulunan limanların tuzlalar için depo olarak kullanılması tensip edilmiştir. Duyun-u Umumiye zamanında olduğu gibi burası satış merkezi olacak ve mukabele daha kolay ve mükemmel yapılacaktır. Bu noktayı nazar maliye vekaletine yazılacak ve muvafakat istihsal edilecektir. Bundan dolayı kazanç ve musakkafat vergisinden hem hazine istifade edecek hem de tüccar ve Foça limanına sık sık vapurların gelmesi, kaza iktisadiyatının daha iyi bir şekle girmesi temin edilmiş olacaktır."

Foça'nın Mirası

Foça'da ilk dönem kazılarını, Fransız arkeolog ve mühendis Félix Sartiaux başlattı [1913] ve aralıklarla 1920 yılına kadar sürdürdü. İkinci dönem kazılarını, Prof. Dr. Ekrem Akurgal yürüttü. Ünlü Athena Tapınağını keşfetti. Foça kazılarına 1989 yılından beri, Prof. Dr. Ömer Özyiğit devam etmektedir. Bu dönem kazıları, Foça'nın tarihsel kimliğinin anlaşılmasına çok büyük katkılar sağladı. Herodotos Duvarı keşfedildi, antik Foça'nın kent surlarına ulaşıldı. Phokaia'nın o dönemde ne kadar geniş bir alana yayıldığı öğrenildi. Pers Mezar Anıtı onarıldı. Osmanlı Mezarlığı düzenlendi. Foça'nın gerçek anlamda bir seramik üretim merkezi olduğu anlaşıldı. Antik Phokaia [Foça] Tiyatrosu ve daha nice eserler gün ışığına çıkarıldı. Foça Osmanlı Surları, büyük bir başarıyla onarıldı. UNESCO, 2013 yılında Dünya Kültür Mirası'na aday gösterdi.

Phokaia, İÖ VI. yüzyılın ortasına doğru Aiol, daha sonra da İyon kenti olmuştur. İyonlar, denizcilikte, gemicilikte çok büyük başarı gösterdiler. Akdeniz'in batısına kadar giderek Marsilya'yı ve birçok kentleri kurdular. Karadeniz'de büyük kolonizasyon hareketine giriştiler. Demokrasininin doğuşuna da önemli katkıları oldu. Edebiyat, müzik, mimari gibi güzel sanatların gelişmesinde önemli rol oynadılar. Fizik, geometri, matematik gibi bilimlerin, mimarinin ve felsefenin kısacası Doğu uygarlığının Batı'ya aktarılmasına öncülük ettiler. Para, Lidya'da icat edildi ama Foça'da büyük bir işlerlik kazandı. Foça, Pers istilasına uğradıktan sonra bir daha eski gücünü toparlayamadı. Ancak bıraktığı miras, Foça'da ve Batı uygarlığının temellerinde yaşıyor. Görkemli Athena Tapınağı, liman kumsal alanı, keşfedilen fakat henüz ayağa kaldırılmayan tiyatro vb. bu mirasın en güzel örnekleridir.

Foça'nın günümüzdeki mirasını gözden geçirecek olursak, öncelikle surlarda daha doğrusu kent duvarlarından başlamak gerekir. Surların, antik döneme kadar geri gittiğini Roma, Bizans, Ceneviz ve Osmanlı dönemlerinde çeşitli onarımlarla varlığını koruduğunu söyleyebiliriz. Bu surlar, zaman zaman onarılarak uzun yıllar devam etti. XVII. yüzyılda, körfezin ağzına, Venedik tehlikesinden ötürü Yeni Kale [Burc-ı Cedit] yapıldı. Bu kale, bugün harap bir durumdadır. Ayrıca Ceneviz döneminde, Yeni Foça Kalesi yaptırıldı. Yeni kale, tamamen bir kale olarak inşa edilmişti. Hatta burada şap işçileri barınıyordu.

Cenevizlilerden sonra Foça Kalesi'nde en büyük onarım, Kanuni Sultan Süleyman zamanında yapıldı. Kanuni Sultan Süleyman'ın büyük oğlu

Şehzade Mustafa, Manisa sancakbeyiyken onun Silahdar Ağası İskender tarafından Foça Kalesi, yeni eklerle büyük ölçüde onarıldı. Bu onarımın yalnızca kayıkhane bölümüyle sınırlı kalmadığı, Prof. Dr. Ömer Özyiğit'in çalışmalarıyla anlaşılmıştır. Bugün Beşkapılar Kalesi denilen yer, Osmanlı yapımıdır. Beşkapılar'ın üzerinde mermerden bir yazıt bulunur. Bu, surların üzerinde tek yazıttır. Bu yazıt, günümüzde in situ durumundadır. Arapça olan bu yazıtın Türkçesi şudur:

“Bu mübarek yapı, Sultan Selim Şah oğlu, en büyük Sultan, Arap ve Acem Meliklerinin Efendisi Sultan oğlu Süleyman Şah'ın hükümdarlığı zamanında [Gökler ve yerler durdukça Allah O'nun devletini ebedi ve mülkünü daim kılsın, Sultan Süleyman Şah'ın oğlu Sultan Mustafa'nın Silahdar Ağası] Allah'ın zayıf kulu İskender eliyle yapıldı. Sene 945/1538-1539.”

XVI. yüzyıl başlarında Piri Reis, Foça Kalesi ve Limanı hakkında oldukça ayrıntılı bilgi verir. Bir sonraki yüzyılda, Evliya Çelebi buraya gelir. Foça'nın kalesini över. Kale dizdarından ve neferlerden söz eder. Kadırga yatağı limanının latif liman olduğunu söyler. Ama hanları, hamamları, sokakları, camii ve mescitleri haraptır. Çünkü bir süre önce Venedikliler buraya saldırmış [1649] ve ağır hasar vermişlerdir. Foça'nın içinde, iki yüz kadar kiremitli ev vardır. Evliya Çelebi, burada kalenin onarımı için iki gün çalıştığını söylüyor ki bu doğrudur. Çünkü onun buraya geldiği tarihte [1672] kalede onarım yapıldığı anlaşılmıştır.

XIX. yüzyılda kalelerin fazla önemi kalmamıştır. Yeni strateji ve taktikler, kalelerin önemini arka plana itmiştir. Kaleler, genişleyen kent ve kasabalar için bir yük olarak görünüyordu. Zaten Foça'da da nüfus, kasabanın dışına taşmıştır. Kaleleri bir kültür varlığı olarak korumak kimsenin aklına gelmiyordu. Şubat 1879 tarihinde, merkezden çekilen bir telgraf eski surun [sur-ı atik] yıkılıp enkazının satılması, elde edilecek gelirin harap bir halde bulunan kaymakamlık binasının onarılması ve genişletilmesi için kullanılması isteniyordu. Ertesi yıl [Mayıs 1880] çekilen bir telgraf emrinde de Yeni Foça Kalesi'nin yıkılması ve taşlarının satılarak elde edilecek gelirin lağım ve bataklıkların kurutulmasına ve liman inşası emrine verilmesi buyruluyordu.

Bu buyruklar doğrultusunda Eski Foça surları, deniz kıyısındaki surlar dışında, -kısmen- Yeni Foça surlarıysa tamamen yıkıldı. Bugün ayakta kalan deniz kıyısındaki surlar, geçmişin mirası olarak bir tarih kalıntısı, belgesi olarak önem taşımasının yanı sıra bulundukları yerin kimliğini belirliyor. Daha da önemlisi geçmiş günümüze bağlayan bir köprü ödevi görüyor.

Foça Kazıları Başkanı Prof. Dr. Ömer Özyiğit, yarımadaı çevreleyen kent duvarlarının restorasyonu projesini yaparak bu işi başarıyla sonuçlandırdı. Bu yüzden Foça, dünya kültür mirasına aday gösterildi. Restorasyonu biten surlar, 2015 yılında resmen açıldı. Başta İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı Aziz Kocaoğlu ve oldukça kalabalık bir topluluk bu açılışı onurlandırdı.

Su Kemerı

Foça'nın doğusundan başlayıp pazar yerine kadar uzanan bir su kemerı kalıntısı ayaktaadır. Bundan yalnızca Hollandalı gezgin, Corneille le Brun söz etmektedir. Félix Sartriaux diyor ki: *"Yaklaşık beş yüz metre uzunluğundaki bir su kemerı bana göre Ortaçağ'da yapılmıştır. Bu su kemerı şehrin içecek suyunun büyük bir kısmını temin etmektedir. Bu su kemerı kaynağını sarp vadinin üst tarafında dağda bulunan bir göçükten almaktadır. Le Brun, 1678'de yüz seksen kemer saymıştır. Fakat o zamandan beri kemerlerin çoğu gene kemerlerin takviyesi için duvarlarla tıkanmıştır."*

Vural Yiğit bu konuda şu bilgiyi vermektedir: *"İzmir ve civarı tarih boyu su-suzluk ve depremlere sahne olmuştur. Bu nedenle birçok antik kentte bulunan ve uzaklardan su getirmeye yarayan su kemerlerine Foça'da rastlıyoruz. Bir mühendislik harikası olan bu kemerler, kente içme suyu getiren beş yüz metre uzunluğundaki büyük bölümü de Cenevizliler döneminden kalmadır. İzmir ili Foça ilçesinde, Eski Foça'da bulunan su kemerı, XX. yüzyılın başlarına kadar kullanılmış ve şehrin içme suyu ihtiyacının büyük bir kısmını sağlamıştır. Kemerin ne zaman yapıldığı konusunda kesin bir bilgi bulunmamakla beraber, Félix Sartriaux'ya göre Ortaçağ'da yapılmıştır."*

Foça su kemerlerinden bir görünüm.

Bu kemerin, ne zaman yapıldığı bilinmiyor. Roma su kemeri olduğu söyleniyor. Bu uzak bir olasılıktır. Kesme mermerlerden yapılan Roma kemerlerinin burada havası yoktur. Bu kemer, moloz taş ve kesme taşlardan yapılmıştır. Günümüzde bu kemerin büyük bir kısmı ayakta ve Foça'nın tarihsel mirası içinde yer almaktadır.

Yel Değirmenleri

Foça, değirmenler bakımından oldukça zengin bir yerdir. Değirmen taşlarının kaynağı Foça'ydı. Piri Reis bundan şöyle söz eder: *“Mezkûr buruna varırken ön yüzüne buçuk mil kadar bir azim taş vardır. Ol taş ile mesfur burun arasında büyük gemiler geçer derindir. Ve badehu mezkûr burnun kara yel tarafında bir burun var ol buruna Taşlık Burnu derler zira mezkûr burun kurbünde değirmen taşı keserler.”*

Yel değirmenlerinden birinin onarımdan sonraki görünümü.

Piri Reis'in söz ettiği değirmen taşları, imparatorluğun her tarafına gönderilir ve değirmen taşı gereksinimi buradan karşılanırdı. İstanbul değirmenlerinin ihtiyaç duydukları taşlar, Foça kazasında Seng-i Asiyab Mukataası tarafından imal edilmekte ve İstanbul'a getirilmekteydi. Mesela İstanbul'da meydana gelen bir yangında çok büyük zarar gören değirmenciler için 1793 yılında Foça'dan, dört yüz kırk dokuz değirmen taşı getirilmişti. Foça dışından İstanbul'a değirmen taşı getirilmesi yasaktı. Böyle bir işletmenin [mukataa] zarar görmesi anlamına geliyordu.

Tarih boyunca gemilere yüklenip gerekli yerlere nakledilen Foça değirmen taşlarından gümrük vergisi alınmazken, XIX. yüzyılda bunlardan gümrük vergisi istenmesi, haklı olarak yakınmalara yol açmıştır. Şikâyetler, o sırada Aydın vilayetinin İzmir sancağı Valisi Âli Paşa'ya [1852] iletilmiştir. Sonuçta, şimdiye kadar bu taşlardan hiçbir resim alınmadığı duyulmamışken bunun men'i yoluna gidilmesi uygun bulunmuştur.

XVI. yüzyılda, Foça'da yirmi yedi değirmen vardı. Bunlardan on üçü altı ay, on dördü üç ay yürüyordu. 1307/[1891] salnamesine göre Eski Foça'da yirmi, Yeni Foça'da on yedi adet değirmen bulunuyordu. 1918 tarihinde, çoğu Rumlar tarafından işletilen kırk değirmen vardı. Bunların çoğu, yel değirmeniydi. Foça ve yakın çevresinde yapılan araştırmalara göre, Foça girişinde Değirmentepe üzerinde üç, kuzeyinde bulunan tepenin yamacında iki, Fener Burnu Yarımadası'nda dört, Deniz Kuvvetleri Garnizonu yolu sonunda iki adet olmak üzere on bir adet yel değirmeni kalıntısı vardır. Foça köylerinde de yel değirmeni kalıntıları bulunmuştur. Yeni Foça ilçesinde anayolun solunda, iki adet yel değirmeni kalıntısı bulunmaktadır. Ayrıca Yeni Foça'da varlığını bildiğimiz iki adet yel değirmeni vardır.

*Antik tiyatro tepesi üzerinde XIX. yüzyıl yel değirmenleri.
[İzmir Büyükşehir Belediyesi Fotoğraf Arşivi]*

Yüksek Mimar Ercüment Kuyumcu'nun verdiği bilgilere göre değirmenler, sert havalarda, bir saatte yirmi teneke [320 Kg/saat] buğday öğütebilecek bir güce sahipti. Bir iş gününde, yüz yirmi teneke tahıl öğütebiliyordu. Bu da yaklaşık günde, iki ton buğdayın öğütülmesi anlamına gelmektedir. Foça, Değirmentepe üzerindeki üç adet yel değirmeninin restitüsyon ve restorasyon projeleri yapıldı. Bunlarda biri, Prof. Dr. Ömer Özyiğit ve Yüksek Mimar Ercüment Kuyumcu'nun çalışmalarıyla ayağa kaldırıldı.

Foça Osmanlı Mezarlığı

Büyük kentlerimizde cami ve mescit alanlarına mezar yapmak alışkanlığı, yani hazire geleneği Foça'da yoktur. Bunun nedeni yer darlığı olsa gerek. Burada daha ilk günden başlamak üzere cenazeler surların yakınına gömülmüş ve giderek Foça Kalesi'nin dışında büyük bir kabristan oluşmuştur. Gayri müslimler de ölümlerini kent dışına gömüyorlardı. Foça'da oluşan geniş mezarlık, yapılaşma nedeniyle giderek küçülmüş, bir çok mezarlık, yapıların altında kalmıştır. Foça'da hala binalar arasında mezarlıklara görülmesinin nedeni budur. Osmanlı Mezarlığı'nda, antik sur ve malzemeye de rastlanmaktadır. Bu, Sartiaux'un dikkatini çekmiştir. Hatta bu sütunlardan birinin fotoğrafını çekmiştir. Bu durum başka yerlerdeki mezarlıklarda da görülmektedir. Foça Mezarlığı giderek herkesin girip çıktığı, hayvanların dolaştığı bir açık alan haline geldi. Mezarlığı, perişan durumdan kurtaran Prof. Dr. Ömer Özyiğit oldu. Mezarlığın etrafını çevirdi, giriş-çıkışı güven altına alındı. Mezarların ayağa kaldırılması, yazıtlarının çözülmesi aşamasına gelindi. Prof. Dr. Kadir Topbaş'ın ve benim çalışmalarımı yaklaşık dört yüz mezarın kitabesi çözüldü. Ancak ödenek yokluğundan bu iş yarım kaldı. Ancak bu mezarlığın ayağa kaldırılması, Foça için büyük bir kazanç olacaktır.

Foça Mezarlığı, XV. yüzyıldan XX. yüzyıla kadar kullanılmıştır ve Foça'nın geçmişinin en önemli bellek yeridir. Eski mezar taşlarının sayısı oldukça sınırlıdır. Ama tek-tükte olsa XVI. yüzyıl ve XVII. yüzyıla ait mezar taşları örnekleri görülmektedir. XVIII. ve XIX. yüzyıla ait mezar taşları çoğunluktadır. Aile mezarlıklarına da rastlanmaktadır. Yazıtlar, usta ellerden çıkmıştır. Bu kadar iyi işlenmiş mermerlerin, nasıl işlendiği ve nereden geldiği sorgulamaya değer. Foça'da bunları anımsayacak pek kimse yoktur. Acaba böyle bir taş işçiliği buralarda gelişmiş miydi? Yoksa bu taşlar, başka yerde mi işleniyordu. Bu taşlar üzerinde çalışan ve uzmanlaşan Ertan Daş'ın verdiği bilgilere göre, *"Mezar taşları, İzmir'de işleniyor ve Foça'ya gönderiliyordu."* Daha yakın zamanlardaki taşlar, çok görkemlidir ve etkileyici havası vardır. Ancak bunların yazıları silinmiş ve çok güç okunur duruma gelmiştir.

Foça Osmanlı dönemi mezarlığı ortasından geçen yolun temizliğinden sonra bir görünümü.

Foça Osmanlı dönemi mezarlığında mezar taşlarının in situ görünümü.

Foça Osmanlı dönemi mezarlığında mezar taşlarının onarımından sonra bir görünümü.

Mezar taşları üzerindeki yazıların yanı sıra tasvirler, bitkisel süslemeler ve geometrik öğeler önemlidir. Foça mezarlığında kimi mezar taşları üzerindeki cami tasvirleri dikkati çeker. Kaptanlar, seyyidler, tuzcular, memurlar vb. hep burada yatmaktadır. Kimi zaman bunların nereden geldikleri de kaydedilmiştir. Geçmişe dönük mezar taşları genellikle kısadır. Kimi taşlarda yalnızca ölenin baba adıyla birlikte yazıldığı görülmektedir. Daha sonraki yazıtlar daha uzundur. Ölüm karşısında insanın çaresizliğinin dile getirilmesi ortak bir tema olarak görülmektedir. Burada Foça mezarlığındaki yazıtlardan birkaç örnek vermekle yetineceğim: Yerde yatan ve hangi mezara ait olduğu bilinmeyen ancak Foça Ziraat Bankası muhasebe kâtibi olduğu ve genç yaşta öldüğü anlaşılan memura ait yazıtta:

“Ah mi’nel met 1327 [1911/12]

Pek edib ve genç idi. Gayer güzeldi hasleti

Hasreti herkesi ağlatdı

Dünyadan vukuu uzleti

Çünkü gonca gül gibi

Açıldı soldu yazık

Çarh dün göstermedi

Biçareye rahatı

Foça Ziraat Bankası muhasebe kâtibi Gördesli Karabaşzade Ahmed Nazif

Efendi ruhuna fatiha”

No 120.

Bu kısa olan mezar taşlarından biridir.

“El Baki

Fenadan bekaya eyledi eyledi rihlet

Ede kabrini Hak ravza-i cennet

Merhum ve mağfur begayet Rabbel gafur

Humbaracı oğlu Ali Ağa’nın oğlu merhum

Seyyid Muhammed ruhuna fatiha

Sene 1225/[1810-11]”

No 38.

Bu mezar taşı, Foçalı kaptanın ölüm karşısında yakınmasıdır.

“Hüvel Hayyü’l mevt

Allah bu âlem içre

Mebde’i şadan olmadım

Çaresiz derde düştüm def’ine

İmkân bulamadım

Geçdi ömrüm görmedim sıhhat

Yüzün
Bir misafir gibi geldigeldim
Ben de mihman bulmadım
Ya İlahi bilirsin
Senden gayrı yüzümü dergâhına sürmekden
Âla bulmadım
Foçalı Öküzoğlu merhum
Esseyid Mustafa Kapudan
Ruhuba Fatiha
Sene fi 17 M 1246/[8 Temmuz 1830]”

No 44.

Yine kısa bir yakınma. Bu da Ayşe Hanım'dan
“Gençline doymayan
Muradına ermeyen
Merhume ve mağfure
Aişe kadın
Ruhuna fatiha
Sene 1206/[1791-92]”

No 79.

Bir kadının ölümünden ibret alınmasını dileyen bir mezar taşı:
“Hüvelbaki sene 1299/1881/82.
Bu dünyada bulamadım
Hiç rahatı
Anınçün ihtiyar eyledim rihleti
Dar-ı dünya bir misafirhanedir
Akli olan benden ibret alsın
Hurşd oğlu
Ağa zevcesi
Hatice kadın
Ruhuna fatiha”

No 83.

XVIII. yüzyıla ait bir tuzcunun mezar kitabesi:
“Hüve'l merciin
Duzcu HHacı Ağazade
Merhum Kamer bin
Ümmet
Ruhuna fatiha
Sene şehr-i şaban
1125/[1713]”

CAMİLER, MESCİTLER

XV. ve XVI. yüzyıllarda Foça'da bulunan ibadethaneler konusunda evkaf defterlerinde oldukça ayrıntılı bilgiler bulunmaktadır. O tarihlerde Foça'da Camii Şerif [Fatih Camii], Hoca Ömer Efendi Mescidi, Yeniçeri Mescidi, Yel Değirmeni Mescidi olmak üzere bir cami ve üç mescit bulunmaktadır. Mescitlerden biri sonradan Hafız Süleyman Ağa Mescidi adını almış, Fatih Camii'nin yakınına da ne zaman yapıldığı bilinmeyen Kayalar Camii inşa edilmiştir. Bütün bu camii ve mescitlerin, Foça halkı tarafından beslenen vakıfları vardır. Bu eserlere kadın erkek para yatırmış ve bu vakıflar halkın parasıyla ayakta kalabilmiştir. Kaldı ki Foça'da; Bursa, Edirne, İstanbul gibi yerlerde gördüğümüz büyük vakıflar yoktur. Ancak çeşitli hizmetleri yerine getiren küçük vakıflar vardır. Bu vakıflara meyve ağaçları, zeytinlikler ve bahçeler tahsis edilmiştir. En çok tahsis edilen paradır. Bu da, XV. ve XVI. yüzyılda para ekonomisinin gelişmesiyle ilgilidir.

Fatih Camii

Fatih Camii, kale içinde Beşkapılar Burcu'nun iki yüz metre güney batısında inşa edilmiştir. Herhalde başlangıçtaki adı yalnızca Camii Şerif'ti. Fatih adı sonradan eklenmiş olmalıdır. Kaldı ki Fatih'in buraya para yatırdığına, akar tahsis ettiğine dair hiçbir kayıt yoktur. Caminin parası, kadın-erkek halk tarafından sağlanmıştır. Duvarlarla çevrili geniş bir avlu içinde yer alan yapı, enine dikdörtgen planlı bir harim, harimin kuzeyindeki son ce-maat yeri ve kuzey doğu köşesindeki minareden oluşmaktadır.

Caminin iki kitabesi vardır. Biri avlu girişi üzerinde, diğeri de harimin taç kapısı üzerindedir. Avlu girişi üzerindeki kitabenin çevirisi şöyledir:

“Ulu Tanırdan başka Tanrı yoktur. Muhammed, O'nun elçisidir. Bu kapıyı 937 [1530/31] Sultan Süleyman Han zamanında -Tanrı O'nun devletini ebe-di kılsın- Mustafa yaptırdı.”

Kitabeye göre kapı, 937/[1530/31] yılında Mustafa Ağa adında biri tarafından yaptırılmıştır. Anılan tarihte yapılan kapının bu olduğunu söylemek olanaksızdır. Avlu kapısının daha sonra yenilendiği ancak kitabesinin korunduğu anlaşılmaktadır. Kitabe çevresinin, XVI. yüzyıla ait olmadığı anlaşılmaktadır. Harim taç kapısının üzerindeki kitabenin çevirisi de şudur:

“Bu mübarek camiye, hayır ve iyilikler sahibi Sultan Selim Han oğlu Sultan Süleyman Han inşa ettirdi. ‘Temmet camian cediden’ şeklinde tarih düşürüldü sene 977.”

Kitabede inşa tarihi, hem rakamla hem de ebced hesabıyla verilmiştir. Buna göre yapı, 977/ [1569-70] yılında Kanuni Sultan Süleyman tarafından 'ce-diden' yani yeniden inşa edilmiştir. Ancak kitabede verilen 977/[1569-70] tarihinde Kanuni yaşamıyordu. Anlaşıldığına göre yapının yeniden inşasına Kanuni döneminde başlanmış [1520-1566] fakat ölümünden sonra tamamlanmıştır.

Camii, 3 Temmuz 1709 depreminde büyük zarar gördü. Foça Kalesi ve diğer yapılar yerle bir oldu. Minare, caminin kubbesinin üzerine çökerek ağır hasara yol açtı. Cami, kubbesiz olarak onarıldı. 1739 depreminde de Camii ve Kala-i Cedit büyük hasar gördü, cami ve kale sonradan tekrar onarıldı. Camii, daha sonraki yıllarda da onarım gördü. 1307/[1890] tarihinde, caminin yeniden onarım gördüğü taç kapının üzerindeki el yazılarında anlaşılmaktadır.

Foça Fatih Camiinden bir görünüm.

Kayalar Camii

Kayalar Camii, Fatih Camii'nin iki yüz metre kuzeyindedir. Üzeri kiremitle kaplı bir çatıyla örtülüdür. İnşa kitabesi yoktur. Bu konuda bilgi verecek kaynaklar da yoktur. Evkaf kayıtlarında adı geçmez. Taç kapının doğu köşesinde caminin, 1456 yılında inşa edildiğini gösteren kitabe sonradan konmuştur. Bu bilginin nereden aktarıldığı bilinmemektedir. Evkaf Nezaret'i'nin 1913 bütçesinde, Foça'da iki cami görünüyör. Birinin Fatih Camii, diğeri bu olduğuna şüphe yok. Ama adı belirtilmemiştir. O dönemde çekilmiş resimlerde de Kayalar Camii görölüyor.

Kayalar Camiinin genel bir görünümü.

Kayalar Camiinin genel bir görünümü.

Hafız Süleyman Mescidi

Hafız Süleyman Mescidi adını taşıyan yapı, 955/[1548] Kale dizdarı Mustafa Ağa tarafından yaptırılmıştır. Mescit, sonraki yıllarda büyük ölçüde yenilenmiştir. Mescidin adını bu değişiklikler bağlamında ele almak doğru olur.

Hafız Süleyman Ağa Mescidi, 1917 yılında bilinmeyen bir nedenle ibadete kapatılmıştır. Bunu Foça'daki Rumların çokluğuyla açıklamaya olanak yoktur. 1924 yılında yapılan mübadele sırasında da mescit, mübadiller için misafirhane ödevi görmüştür.

Tuz Depoları

Felix Sartiaux'un bir süre önce yayınlanan ve fotoğraflarla dolu her iki kitabı da Foça'nın XX. yüzyıl başlarındaki tarihsel zenginliğini ortaya koyuyor. Camiler, kiliseler, okullar vb. bu zenginlik içinde 'Büyük Deniz' ve 'Küçük Deniz' taraflarında inşa edilmiş 'Tuz Depoları'nın fotoğrafları da vardır. Bu depolar, Foça'nın tuz ihracının ne kadar zengin olduğunu ortaya koyar. Özgün bir mimariye sahip eserlerdir. Ama bunlar, bugünkü Foça'da görülmez. Yıkılmış ve Foça tarihinden koparılmıştır.

Bu tuz depoları üzerinde bir araştırma yapan Müjgan Bahtiyar Karatosun diyor ki: “XIX. yüzyılda Eski Foça’daki ticaret hayatının tanıklarından olan ‘Tuz Depoları’ dönemine ait tarihsel belge niteliğindedir. Yakın tarihe kadar varlıklarını sürdüren ve ticari geçmişin izlerini taşıyan bu yapıların ilgili kurumlar tarafından belgelenmemiş olması, yerel yönetimlerin ilgisizliği, kent sakinlerinin bu değerli mimari mirasa sahip çıkmayışları vb. sebepler yok oluş sürecini hızlandırmıştır.”

Prof. Dr. Ömer zyięit, elde kalan son tuz deposunun kurtarılması için bütün yasal ve hukuksal yollara başvurmuş ama olumlu bir sonuç alamamıştır.

XIX. Yüzyıl tuz depolarından günümüze kalan son bir duvar.

FOÇA KENT DUVARLARI'NIN YENİ YÜZÜ

1617 tarihli bir ferman sureti, deniz kıyısındaki Foça'ya düşman saldırısı olasılığı üzerinde duruyor ve vergiden bağışık tutulan kale halkının çabalarıyla çıkarma yapılabilecek yerlerin korunmasını buyuruyordu: "*Küffar-ı haksarın er dökecek yerleri muhafaza ettirüp..*" [Mühime Defteri 82, hüküm 1027] Bu uzak bir olasılık değildi. Fakat Girit Savaşı sırasında, 1649 yılında Venedik donanması, Foça Kalesi'ne çıkarma yaparak ağır hasar verdi. 1671 tarihinde Foça'ya gelen Evliya Çelebi, bu saldırıdan söz eder. Bu çıkarmayı önleyemeyen Foçalı gençleri suçlar: "*Venedik fireginin donanması gelüp bu kal'a ahalisi cenge iktidarlari olmayup kal'ayı hali ve muattal bırağup. Küffar kal'aya istila edüp içinde olan cephanesi ve sair mali ganayimin ve kal'a kapusun alup gitmiş idi.*" Evliya, hâla harap olan kalenin onarımı için kolları sıvar ve çalışır.

Kaleler, özellikle deniz kıyısındaki kaleler, her zaman saldırıya açıktır. Buraların korunması önemliydi. Foça surları, Ceneviz egemenliğinden beri saldırıya uğramaktan kurtulamadı. Ancak depremler daha büyük tehlikeydi. Tarih boyunca bu çevrede pek çok deprem yaşandı. 1709 depreminde Foça'nın surları yerle bir oldu. Fatih Camisi'nin kubbesi çöktü. Can kaybınıysa ne yazık ki belgeler bildirmiyor. Foça'da geniş bir onarım yapıldı. Bunun arkasından, 1739 depremiyle Foça yeniden sarsıldı. Deprem, geniş bir alanda etkisini gösterdi. Foça birkaç yıl sonra yeniden onarıldı. 1772 yılındaki deprem Foça'nın girişindeki, Kal'a-i Cedit'te, Yeni Foça'da hasara yol açtı. Kum, kireç, ağaç vb. sağlanarak geniş bir hazırlıkla onarıma girişildi fakat bir şey yapılmadı. Daha sonra, Foça Kalesi'nde herhangi bir onarım yapılamadı. Surlar kendi haline bırakıldı.

XIX. yüzyılda, kalelerin hiçbir önemi kalmamıştı. Yeni strateji ve taktikler, kalelerin önemini arka plana itmişti. Kaleler, artık bir yük olarak görünüyordu. Zaten yerleşim alanları genişlemiş, halk kalelerin dışına çıkmıştı. Buraları tarihsel bir anı olarak korumak da kimsenin aklına gelmiyordu. 1879 yılının Şubat ayında merkezden çekilen bir telgrafta eski surun [sur-ı atik] yıkılıp enkazının satılması ve elde edilecek gelirle harap bir halde bulunan kaymakamlık binasının onarılması ve genişletilmesi için kullanılması isteniyordu. Ertesi yıl [Mayıs, 1880] çekilen bir telgraf emrinde [Yeni Foça -Foça-i Cedit- Kalesi'nin yıkılması ve taşlarının satılarak] elde edilecek gelirin lağım ve bataklıkların kurutulması, liman inşası emrine verilmesi isteniyordu.

Bu buyruklar doğrultusunda Eski Foça surları, deniz kıyısındaki surlar dışında kısmen, Yeni Foça surları tamamen yıkıldı. Eski Foça surlarından hiçbir iz kalmadı. Bugün, ayakta kalan bu kent duvarları, geçmişin mirası olarak bizlere heyecan veriyor. Bir tarih kalıntısı, belge olarak önem taşıyor. Bulundukları yerlerin kimliğini belirliyor. Daha da önemlisi geçmiş günümüze bağlıyor. O nedenle ki bu surların günümüze kazandırılması, insanlığın bir mirası olarak değerlendirilmesi açısından büyük önem taşıyor.

Foça Kent Duvarları'nın restorasyonu, Kazı Başkanı Prof. Dr. Ömer Özyiğit'in yaşama geçirilmiş bir projesidir. Prof. Ömer Özyiğit, Foça'da 1989 yılından itibaren kazı yapmaktadır. Foça'nın, antik dönem tarihiyle ilgili yığınla buluşa imza attı. Burasının bir seramik üretim merkezi olarak oynadığı rolü açığa çıkardı. Persler, İÖ 546 yılında Foça'ya girdikleri kapıyı toprak altından çıkardığı yere, 'Herodotos Duvarı' adını verdi. Çünkü tarihçi Herodotos, bu kapıdan söz ediyordu. Bu yolla Foça'nın bu dönemdeki surlarının izine ulaşıldı. Foça Antik Tiyatrosu'nun bulunması, görkemli Athena Tapınağı'ndaki yeni buluşları da bu arada sayabiliriz. Foça'nın yedi kilometre ötesinde bulunan Pers Mezar Anıtı'nın onarımı, çevresinin ağaçlandırılması ve çevreyle bütünleşmesinin sağlanması da yapılan işler arasında sayılabilir. Foça'nın doğal ve tarihsel bütünlüğü içinde, tarihle bağlarının sürdürülmesine olanak veren bu çalışmaların önemini vurgulamak gerekir. Bütün bunlar, her yıl Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından yayımlanan, *Kazı Sonuçları*'nda yer alan makalelerde açıklanmış ve dile getirilmiştir.

Foça Kent Duvarları'yla ilgili olarak, 2009-2010 yılında aralıksız çalışmalar yapıldı. Haziran 2011 yılında, Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na sunulan proje onaylanarak çalışmalar sürdürüldü. Öncelikle, Foça tarihi yarımadasını çevreleyen Kent Duvarları'nın tarihlemesine girildi. Arkeolojik veriler, tarihsel olaylar ve yazılı kaynakların ışığında surlar değerlendirildi. Özellikle savaş ve deprem tahribatı, surların tarihlenmesinde belirleyici rol oynadılar. Bu çerçevede surların, 'on yapım evresi' saptandı. Surlar Roma, Bizans dönemlerinde onarıldığı gibi Ceneviz döneminde de onarımlar geçirmişti. Kanuni Sultan Süleyman zamanında, Şehzade Mustafa'nın Saruhan sancak beyliği sırasında surlar onarılmakla kalmamış, Beş Kapılar Kalesi denilen Kayıkhanesi de eski surlara eklenmişti. Beş Kapılar'da, Kayıkhanesi'nin ortasındaki kapı üzerinde *in situ* olarak bulunan yazıt, surlar üzerindeki tek kitabedir. Bu, büyük yapılaşmayı anlatır. Aslı Arapça olan bu kitabede deniyor ki: *"Bu mübarek yapı Sultan Selim Şah oğlu en büyük sultan, Arap ve Acem Meliklerinin Efendisi Sultanoğlu*

Süleyman Şahın hükümdarlığı zamanında [Gökler ve Yerler durdukça Allah onun devletini ebedi ve mülkünü dâim kılsın] Sultan Süleyman Şah'ın oğlu Sultan Mustafa'nın Silahdar Ağası [Allah'ın zayıf kulu] İskender eliyle yapıldı. Sene 945/[1538].”

Prof. Dr. Ömer Özyiğit, tarih boyunca, bugün ayakta duran surların onarım katmanlarını ve onarımlarda kullanılan malzemeyi belirledi. Çimento hiç kullanılmadı. Harcın miktar ve oranlarını da kendisi belirledi. Kulelerin bulundukları yerleri, XVII. yüzyılda Doğu'ya gelen ve Foça'dan da geçen Hollandalı gezgin Corneille le Brun'un, *Voyage au Levant* başlıklı eserindeki gravürlerden yararlandı. Bu, Foça surlarının söz konusu yüzyıldaki durumunu gösteren ender seyahatnamelerden biridir. Özyiğit, buradaki genç mimar ve mühendislerle yorulmadan çalıştı. Bütün çizim ve taslakları gözden geçirdi. Onarımlardan sorumlu restorasyon ustası Osman Turşucu'nun her yaptığını sık sık denetledi. Kullanılacak malzeme, harçlar surların tarihsel kimliğini yansıtacaktı. Nitekim öyle oldu. UNESCO'nun, Foça'yı, 'Dünya Kültür Mirası Geçici Listesi'ne alması boşuna değildi.

Foça, 11 Ekim 2014 günü olağanüstü bir gece yaşadı. Davetliler, onarılan surların içindeki Athena Tapınağı'nın yer aldığı düzlükte kurulan sahne önünde toplanmıştı. Gerçekten 'Phokaia yeniden doğuyor'du. Kalabalık mekânda iğne atsan yere düşmüyordu. Foça'dan, İzmir'den, Ayvalık'tan ve diğer ilçelerden gelenler, bu açılış törenine renk katıyordu. Foça Belediye Başkanı Gökhan Demirağ, Herodotos'un Foça için söylediği, *"En güzel iklimde kurulmuş..."* sözünü anımsatarak, görevde bulunduğu on bir yıllık süre içinde çok sayıda eserin turizme kazandırılması için çalışmalar yaptıklarını, Foça Kent Duvarları'nın bu anlamda ortaya çıkan ilk büyük eser olduğunu dile getirdi. Demirağ, *"... Amacımız Foça'yı tarihi ve turistik eserleriyle bir dünya kenti yapmaktır. Amacımıza adım adım yaklaşıyoruz. İki yılda tamamlanan çalışmalarla, 'Dünya Kültür Mirası Geçici Listesi'ne girmeyi hak kazandık. Hedefimiz, UNESCO'nun sürekli listesine girmek..."* dedi.

Foça Kaymakamı Niyazi Ulugölge, konuşmasında, açılışı, tarihi bir gün olarak niteleyerek, *"... Surların gerek doğal afetler, gerekse savaşlar nedeniyle birçok kez yıkıldığını ve bütün bu yıkımlara rağmen surlar bir kez daha ayağa kaldırılmış ve Türkiye'nin en önemli kültür miraslarından biri olarak yerini almıştır. Ceneviz, Bizans, Osmanlı dönemleri özel tuğlalarla ayrı ayrı işaretlendi. Ömer Hocamızın bu çalışması örnek çalışma olarak, ders olarak verilmek üzere Kültür ve Turizm Bakanlığı tarafından teklif edildi. Kendisini kutluyorum. Foça, şimdi yine gözbebeği konumuna gelme yolundadır"* dedi.

İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı Aziz Kocaoğlu, Foça Kazıları Başkanlığı'yla imzalanan protokol doğrultusunda Antik Phokaia kenti kazılarına verdikleri destekle ilçeyi dünyadaki önemli yerlerinden biri haline getirmeyi hedeflediklerini vurguladı. Kocaoğlu, Foça'daki onarımın okullarda ders olarak okutulacak nitelikte özenle yapıldığını dile getirdi. Kocaoğlu şöyle devam etti. *"Foça'da beş bin yıllık tarihi canlandırma projesinin ilk etabı bitti. Foça Kalesi eski ihtişamına kavuştu. Foça'nın, İzmir'in ve Ege'nin değerlerinin ortaya çıkması için elimizden gelen maddi, manevi desteği veriyoruz ve vereceğiz. Bunları yaparsak yerelde kalkınma hedefimize ulaşabileceğimizi biliyoruz."* Kocaoğlu, sıranın Foça'nın Antik Tiyatro'suna geldiğini de dile getirdi.

Foça'nın, Kent Duvarları restorasyonun mimarı Arkeolog Prof. Dr. Ömer Özyiğit, yapılan işin teknik çalışmalarını görsel sunum eşliğinde açıkladı: *"Yel değirmenlerinin altında bir tiyatro var. İlk kazısı yapıldı. Onun da bir gün, gün ışığına çıkarılmasını istiyoruz. Bunları yaparak hep birlikte UNESCO'nun kalıcı miras listesine, Bergama'dan sonra Efes ve Foça'yı da katmak istiyoruz."* Özyiğit, konuşmasında Foça'nın ve Foçalıların tarihini ön plana çıkardı.

Herodotos, Foça için *"En güzel iklimde kuruldu"* derken onun kurulduğu yerin coğrafi önemini, konumunu vurgulamak istiyordu. Toprağın ve denizin Foçalılara sağladığı olanakları dile getirmek istiyordu. Gerçekten Foçalılar, erken dönemde denize açılarak Marsilya'ya kadar gittiler. Bu kenti onlar kurdu. Karadeniz'e açılarak, orada da koloniler kurdular. Deniz ticaretinde çok büyük başarılar gösterdiler. Foçalılar; gemicilikte, felsefe ve fen bilimlerinde gösterdikleri ilerlemenin temelinde özgür düşünce yatıyordu. Thales'in, güneş tutulmasını önceden hesaplaması, İyonların bilimde ulaştığı düzeyi gösterir. Batı uygarlığın temelini, İyonlar attı.

12-13 Ekim 2014 tarihlerinde çıkan gazete haberleri, genellikle 'Foça Kent Duvarları'nın açılışına ve bu olayın önemine ayrılmıştı. *HaberTürk* gazetesi, 12 Ekim 2014 günkü sayısında *"UNESCO, 'Dünya Mirası Geçici Listesi'nde bulunan Foça Kent duvarlarının açılışı, İzmir Büyükşehir Belediye Başkanı Aziz Kocaoğlu'nun katıldığı törenle açılışı yapıldı"* haberini vererek uzun açıklamalarda bulunuyordu.

Cumhuriyet, 13 Ekim 2014 tarihli sayısında haberinde, *"Tarihi Dokunuş, Foça Kalesi'nin görkemli surları denize uzanıyor"* başlığı altında veriyordu. Ayrıca bu uzun yazıda şu açıklamaya yer veriliyordu: *"İzmir'in turizm cenneti Foça'da, kazı ve restorasyon çalışmalarında önemli mesafe alındı."*

İlçenin, beş bin yıllık tarihiyle yeniden kucaklaşmasını sağlayacak, Kent Duvarları Restorasyonu I. Etabı tamamlandı. Restorasyon çalışmalarıyla Bizans, Ceneviz ve Osmanlı dönemlerinin izlerini taşıyan Phokaia Antik Kentinin Surları ayağa kaldırıldı. Foça'nın turizm potansiyeli açısından büyük önem taşıyan çalışmaların tamamlanması nedeniyle, kazı alanında bir tören düzenlendi."

Hürriyet gazetesinde de, "Foça da beş bin yıllık tarihi canlandırma projesinin ilk etabı bitti. Foça Kalesi de eski ihtişamına kavuştu" deniyordu. Basın ve yayın organları, bu önemli açılışa gereken yeri ayırmışlardı. Televizyonların çeşitli kanallarında bu olayla ilgili özel programlar yapılmış ve kamuoyu bilgilendirilmişti. Foça Surları'nın onarımını baştan sona yakından izleyen biri olarak bundan büyük bir sevinç ve mutluluk duydum. Bu kitapçık, izlenimlerimin bir anısıdır, diyebilirim.

Foça Kent Duvarları'nın restorasyonu, son yıllarda çokça görülen kötü restorasyon örnekleri yanında tarihe ve mimariye nasıl yaklaşılmaması gerektiğini gösteren derslerle doludur.

Prof. Dr. Ömer Özyiğit ve Ömer Erbil'le, 25 Kasım 2014 tarihinde Radikal gazetesinde, 'Restorasyon Böyle Yapılır' başlığıyla bir söyleşi yapıldı. Bu söyleşi de, şu noktalar üzerinde durulmaktadır: Öncelikle restorasyona başlamadan önce kent duvarlarının geçirmiş olduğu tarihsel yapım ve onarım evreleri kronolojik olarak ortaya konmuştur. Restorasyonda uygulanacak temel ilkeler belirlenmiştir. Surlaradaki toprak, horasan ve kireç harç türleri onarımlarda güçlendirilerek kullanılacak, çimento hiçbir zaman kullanılmayacak. Bunun için öncelikle harçların yapılarının analizi yapıldı. Bizanslıların toprak, Cenevizlilerin horasan, Osmanlıların da hem toprak hem de kireç harcı kullanmış oldukları anlaşıldı. Mimar Sinan'ın da, büyük camilerinde ve eserlerini yıllarca bekletilmiş kireç harcıyla yaptığını biliyoruz. Bu restorasyonda, hidrolik kireç kullanıldı. Kireç harcı her gün, her hafta, her yıl sertleşen ve güçlenen bir malzemedir. Prof. Dr. Ömer Özyiğit, burada ihale yönteminden vazgeçildiğini, bu işi doğrudan doğruya kendisinin üstlendiğini vurgulamaktadır. Uyguladığı yöntem, aynı titizlikle çalışan Prof. Dr. Doğan Kuban ve ekibinin Kalenderhane Camii/zaviye [Kyriotissa Manastırı/kilisesi] restorasyonunda uyguladığı yöntemle benzerliği dikkatimizi çekmektedir. Bu yolla yapılan restorasyon çalışmalarının uzun vadede başarılı olduğuna şüphe yoktur.

*Foça Kalesi'nin, Ceneviz dönemi bölümünün onarımdan sonraki görünüşü.
[İzmir Büyükşehir Belediyesi Fotoğraf Arşivi]*

*Foça Kalesi'nin konik biçimli onarılan Ceneviz kulesiyle birlikte görünüşü.
[İzmir Büyükşehir Belediyesi Fotoğraf Arşivi]*

Foça Kalesi'nin, Ceneviz ve Osmanlı dönemlerine ilişkin bölümlerinin onarımlarının sonuna doğru olan genel bir görünüşü. [İzmir Büyükşehir Belediyesi Fotoğraf Arşivi]

Siren Kayalıkları [İzmir Büyükşehir Belediyesi Fotoğraf Arşivi]

Foça Fatih Camiinin ana giriş kapısının üzerindeki onarım yazıtı.

Foça Fatih Camiinin son cemaat yerinde ahşap sütun kaidesi olarak kullanılan Bizans dönemi sütun başlığı.

Geç Osmanlı dönemi bir Foça evi.

Geç Osmanlı dönemi bir Foça evi.

Geç Osmanlı dönemi bir Foça evi.

Geç Osmanlı dönemi bir Foça evi.

Geç Osmanlı dönemi bir Foça evi.

Geç Osmanlı dönemi bir Foça evi.

Foça genel görünüm
[İzmir Büyükşehir Belediyesi Fotoğraf Arşivi]

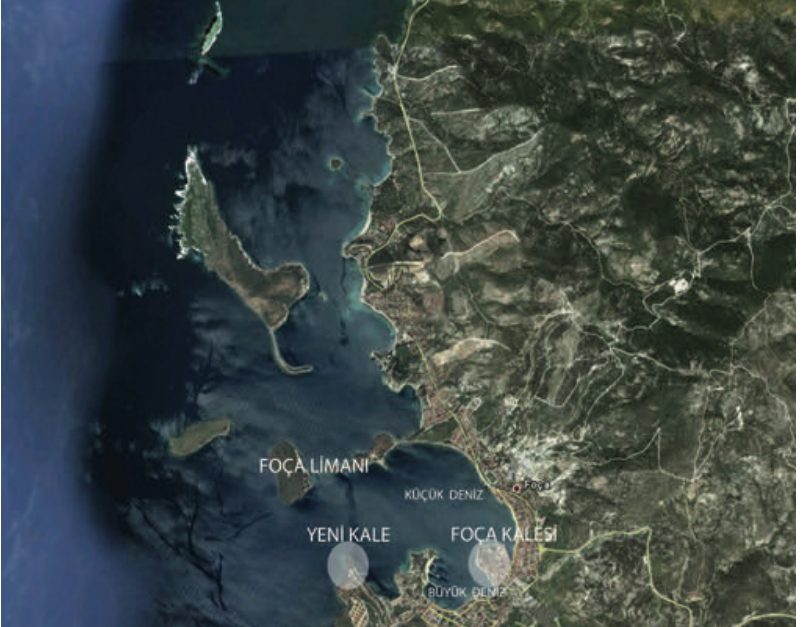
Foça kent duvarları
[İzmir Büyükşehir Belediyesi Fotoğraf Arşivi]

Foça kent duvarları
[İzmir Büyükşehir Belediyesi Fotoğraf Arşivi]

Foça Eski Kale/Burc-ı Cedit [İzmir Büyükşehir Belediyesi Fotoğraf Arşivi]

Foça Haritası [İzmir Büyükşehir Belediyesi Fotoğraf Arşivi]

Foça Fatih Camiinin son cemaat yerinden bir görünüm.

SEÇİLMİŞ BİBLİYOGRAFYA

BOA [Başbakanlık Osmanlı Arşivi], *Şura-yı Devlet N.1389, 6/8, 1310 N 17, Tapu/Tahrir, N.166.*

Ahrweiler, Hélène, *L'histoire de Smyrne entre deux occupations turques [1081-1317]*, Travaux et Mémoires I, 1965.

Akurgal, Ekrem, *Ege Batı Uygarlığının Doğduğu Yer Doğu-Helen Kültür Tarihi İÖ 1050-333*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayını, İzmir, 2000.

Akurgal, Ekrem, *Anadolu Kültür Tarihi*, Phoenix Yay., Arnkara, 2015.

Akurgal, Ekrem, *Foça Kazıları ve Kyme Sondajlar*, Anatolia I, 1956.

Ambrasey, N. N. & Finkel, C.F, *The Seismicity of Turkey and Adjacent Areas*, Eren Yay.-İstanbul, 1995.

Anadol, Kemal, *Büyük Ayrılık*, Doğan Kitap, İstanbul, 2003.

Arikan, Zeki, 'Phoea port: From Genoese to Ottomans', *Seapower, Trade And Technologh Studies in Turkish Maritime History*, Piri Reis University Publications & Denizler Kitabevi/Kaptan Yayıncılık, İstanbul 2014.

Arikan, Zeki, *Foça Kent Duvarlarının Yeni Yüzü*, Arkeoloji ve Sanat 147, 2014.

Atilla, A. Nedim & Öztüre, Nezih, *Foça*, İzmir, 2006.

Aynural, Salih, *İstanbul Değirmenleri ve Fırınları Zahire Ticareti 1740-1840*, Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul, 2006.

Balard, Michel, *La Romanie Génoise*, Genova-Rome, 1978.

Beldiceanu-Steinherr Irène & Genchou, Thierry, 'Tarhanyat/Menemen de Byzance à l'Empire Ottoman', *Turcica*, 38, 2006.

Beyru, Rauf, *19. Yüzyılda İzmir'de Doğal Afetler*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2011.

Blaisdell, Donalld C, *Düyun-u Umumiyye: Osmanlı İmparatorluğu'nda Avrupa Mali Denetimi* çev. Ali İhsan Dalgıç, Nesnel Yay., İstanbul, 2008.

Braudel, Fernand, *La Méditerranée et le monde méditerranéen à l'époque de Philippe II*, Armand Colin, Paris, 1949.

Daş, Ertan, *Taşa Kazınan Hayatlar Bornova/Yakaköy Mezarlığındaki Mezar Taşlar*, İzmir Kent Kitaplığı, İzmir, 2014.

Defter-i Liva-yi Saruhan, Metin ve İnceleme yay. Akif Erdoğan-Ömer Bıyık, Çevre ve Şehircilik Bakanlığı, Tapu ve Kadastro Genel Müdürlüğü Arşiv Daire Başkanlığı, Ankara, 2014.

Doğer, Ersin, *İlk İskândan Yunan İşgaline Kadar Menemen Ya Da Tarhanyat Tarihi*, Sergi Yay., İzmir, 1998.

Dukas, *Bizans Tarihi*, çev.V.L. Mirmioğlu, İstanbul Fetih Cemiyeti Yay., İstanbul, 1956.

Düsturname-i enveri, Yay., Mükrimin Halil, İstanbul, 1928.

Emecen, Feridun M, XVI. Yüzyılda Manisa Kazası, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1998.

Evliya Çelebi Seyehatnamesi, İstanbul, 1935, IX.

Faroghi, Suraiya, *Alun production and trade in the Ottoman Empire [about 1550-1800]*, Wiener Zeitschrift für die Kund des Morgenlandes, 71, 1979.

Fleet, Kate, *European and Islamic Trade in the Early Ottoman State, the Merchants of Genoa and Turkey*, Cambridge, 1999.

Goffman, Daniel, *Izmir and the Levantin World 1550-1650*, University of Washington Press, 1990.

Güçer, Lütfi, XV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Tuz İnhisarı ve Tuzlaların İşletme Nizamı, İktisat Fakültesi Mecmuası, 23 /1-2, 1963.

Fleet, Kate, *European and Islamic trade in the early Ottoman State. The merchands Genoa and Turkey*, Cambridge, 1999.X

Foça Üzerine Yazılar, Foça Belediyesi, İzmir, 1998.

Geçmişten Günümüze Foça-Uluslararası Sempozyum Bildiriler, Foça Belediyesi-Ege Üniversitesi, İzmir, 1996.

Heers, Jacques, *Genes au XV siècle*, Paris, 1971.

Heers, Marie Louis, 'Les Genoıs et le cmmerce de lalun à la fin du Moyen- Age', Revue d' histoire économique et sociale, 32, 1954.

Herodotos, *Tarih*, çev. Müntekim Ökmen, İstanbul, 1973.

Heyd, W, *Yakın-Doğu Ticaret Tarihi*, çev. Enver Ziya Karal, Türk Dil Kurumu, Ankara, 1965.

İnalçık, Halil, *Türkler ve Doğu Akdeniz*, Doğu-Batı 34, 2005-2006.

Iorga, Nicolai, *Osmanlı İmparatorluğu Tarihi*, çev. Nilüfer Epçeli, Yeditepe Yay., İstanbul, 2005.

Karatosun, Müjgan Bahtiyar, XIX. Yüzyılda Ticaret Faaliyetlerinin Temsili Mekânları: Eski Foça'da Tuz Depoları, Ege Mimarlık, 2008/2.

Katip Çelebi, *Tuhfetü'l Kibar fi Esfaril Bihar*, yay. İdris Bostan, Ankara, 2008.

Koçman, Asaf, *İzmir'in Kentsel Gelişimini Etkileyen Doğal Çevre Faktörleri ve Bunlara İlişkin Sorunlar*, Coğrafya Araştırmaları Dergisi, Sayı:3, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yay., Sayfa: 101-122, Ankara, 1991.

Kritovulos, *Tarih-i Sultan Mehmed II*, çev. Karolidi Efendi, İstanbul, 1328/[1912].

Kurat, Akdes Nimet, *Çaka Bey: İzmir ve Civarındaki Adaların İlk Türk Beyi*, İzmir, 1936.

Kurt, Sadıki, *İzmir'de Kamusal Hizmetler 1850-1950*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2012.

Kuyumcu, Ercüment, *Foça'nın Yel Değirmenleri*, Foça, Aylık Yerel Çevre ve Kültür Dergisi, Şubat, 2005.

Kütükoğlu, Mübahat S., *Osmanlı Sosyal ve İktisadi Tarihi Kaynaklarında Temettü Defterleri*, Belleten 225, 1995.

Le Byrun, Cornelius, *Voyage au Levant*, Paris, 1718.

Lemerle, Paul, *L'Emirat d'Aydın Byzance et l'Occident. Recherches sur la geste d'Umur Pacha*, Paris PUF, 1957.

Mersin, Müjdat, *Phokaia Foça Tarihi*, İzmir, 2013.

Miller, William, *The Zaccaria of Phocaea and Chios [1275-1329]*, The Journal of Hellenic Studies, 31, 1911.

Müller-wiener, Wolfgang, *Kuşadası und Yeni Foça, Zwei italienische Gründungsstädte der Mittellalters*, Istanbul Mitteilungen, No. 25, 1975.

Özyiğit, Ömer, *1990 Yılı Phokaia Kazı Çalışmaları, Kültür Bakanlığı Kazı Sonuçları Toplantısı II*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 1991.

Özyiğit, Ömer, *Foça ve Phokaia Nereye Gidiyor?*, Ege Mimarlık, Sayı: 2, 1992.

Özyiğit, Ömer, *The City walls of Phokaia*, Revue des Etudes Anciennes, 96, 1994.

Özyiğit, Ömer, *Phokaia'da Akurgal'ın Kazıları Işığında Son Dönem Çalışmaları/Recent work at Phokaia in the light of Akurgal Excavations*, Anatolia, sayı: 25, 2003.

Özyiğit, Ö.; Pulat, H.; Mısırlı, A.; *Foça Tarihi Yarımadasını Çevreleyen Kent Duvarlarının Rölöve, Restitsyon ve Restorasyon Raporu*, Yayınlanmamış.

Özyiğit, Ömer, *Phokaia'da Cenevizliler Dönemi, Levent Zoroğlu'na Armağan*, Antalya, 2013.

Özyiğit, Suzan, *Foça, Phokaia*, İzmir, 1998.

Pekin, Ahmet Vasfi, *Foça Tarihi/The History of Phokaia*, İstanbul, 2015.

Piri Reis, *Kitab-ı Bahriye*, Ankara, Türk Tarih Kurumu, 2002.

Sartiaux, Félix, *Eski Foça Foça Tarihine Bir Bakış*, çev. Halıkarnas Balıkcısı, İzmir, 1952.

Sartiaux, Félix, *Phocé, Phokaia, 1913-1920 Le témoignage de Félix Sartiaux*, ed. Par Haris Yiakoumis, Kallimage, Paris, 2008-2014.

Setton, K. A., *The Papacy And The Levant 1204-1571*, Philadelphia, 1984.

Tabak, Faruk, *Solan Akdeniz [1550-1870] Coğrafi-Tarihsel Bir Yaklaşım*, çev. Nurettin El-hüseyni, Yapı Kredi Yayınları, 2009.

Tinal, Melih, *İzmir Depremleri*, İzmir Büyükşehir Belediyesi Kent Kitaplığı, İzmir, 2011.

Turan, Şerafettin, *Türkiye-İtalya İlişkileri, Selçuklulardan Bizans'ın Sona Erişine*, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000.

Ülker, Necmi, *Eski Foça Mezar Kitabeleri [XVI.ve XX.Yüzyıl]*, VII. Araştırma Sonuçları Toplantısı, 1990, s.1-17, Ankara.

Vatin, Nikolas, *Rodos Şövalyeleri ve Osmanlılar, Doğu Akdeniz'de Savaş, 1480-1522 Diploması ve Korsanlık*, çev. Tülin Altınova, Tarih Vakfı, İstanbul, 2004.

Yiğit, Vural, *Midilli'den Çıktık Yola*, Ege Basım, İzmir, 2013.

Zahariadou, Elizabeth, *Trade and Crusade Venetian Crete and the Emirates of Menteshe and Aydın [1300-1415]*, Venise, 1983.

İzmir Akdeniz Akademisi

“DENİZCI VE DÜNYA BİLGİNİ PİRİ REİS”

Konferans Bildirileri

İzmir
AKDENİZ
Akademisi
İZMİR MEDITERRANEAN ACADEMY

İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ • İZMİR METROPOLİTAN MUNICIPALITY

"Prof. Dr. Zeki Ankar'ın uzun yıllardan bu yana devam ettirdiği titiz literatür ve arşiv araştırması bize Foça'nın, Akdeniz'deki bu hikayesinin tüm ayrıntılarını veriyor, Foça'yı Akdeniz'le, Akdeniz'i Foça'yla düşünmemizi sağlıyor. Cenevizlilerden Osmanlılara kadar uzanan süreçte insanlar ve şeylerin hareketini anlatırken güncel arkeolojik kazıların ortaya çıkardığı yeni bilgileri kendi araştırmasıyla harmanlayıp bize sunuyor. Foça'daki iktisadi ve toplumsal hayatın yansımaları: alütuhan mimari mirası, kent duvarları, su kemeri, yer değirmenleri, tuz depoları, mezarlık, cami, mescit incelikli araştırmasıyla kayda geçiriyor. İzmir'in, Akdeniz'e uzanan başka bir yüzünün tarihsel gelişimini görmek, Akdeniz'in hikayesini yeniden, bu defa Foça üzerinden düşünmek için bu kitap bizlere önemli bir fırsat sunuyor..."

Doç. Dr. Alp Yücel Kaya

